

Presenting a Network of Themes on the Challenges Facing the Internal Organization of Qarz al-Hasanah Funds

Hassan Nasirlou* | Seyed Reza Jafarifard | Mostafa Khorami

Stable URL: <https://doi.org/10.30497/ifr.2025.248307.1967>

ارائه شبکه مضامین چالش‌های ناظر به تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض الحسنه

نویسندگان: حسن نصیرلو* | سید رضا جعفری‌فرد | مصطفی خرمی

پیوند دائمی: <https://doi.org/10.30497/ifr.2025.248307.1967>

Copyright 2025 The Author(s).

Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.

This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and not modified. *Islamic Finance Researches* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Presenting a Network of Themes on the Challenges Facing the Internal Organization of Qarz al-Hasanah Funds

Hassan Nasirlou: M.A. Student, Department of Financial Management, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

nasirlouh@isu.ac.ir | 0009-0004-0166-8966

Seyed Reza Jafarifard: PhD Student, Department of Financial Management, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran; and Researcher, Imam Sadiq University Growth Center.

sr.jafarifard@isu.ac.ir | 0009-0002-3979-0612

Mostafa Khorami: M.A. Student, Department of Financial Management, Faculty of Islamic Studies and Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran; and Researcher, Imam Sadiq University Growth Center.

m.khorami@isu.ac.ir | 0009-0007-8397-559X

Abstract

1. Introduction and Objective

Qard al-Hasan funds constitute a foundational pillar within the Islamic financial system, particularly in the domain of microfinance where they function as socially oriented, non-profit financial intermediaries. These funds aim to provide interest-free loans with the objective of alleviating financial hardship, enhancing social welfare, and supporting low-income and financially excluded populations. Historically rooted in religious, cultural, and community-based traditions, Qard al-Hasan funds in Iran have long served as instruments for promoting social solidarity and distributive justice. Despite their vital role in expanding financial inclusion and contributing to socio-economic stability, there is growing evidence that their operational effectiveness has been diminished by a range of structural, managerial, financial, technological, and regulatory constraints.

While scattered studies have addressed particular challenges of Qard al-Hasan funds—such as governance issues, liquidity constraints, weak resource mobilization, or deficiencies in accountability—there remains a gap in systematically identifying and categorizing the internal organizational challenges these funds face. Most previous research has tended to be either descriptive or narrowly focused on individual dimensions of fund operations, thus lacking a holistic understanding of their internal dynamics. Accordingly, the present study aims to fill this gap by developing a comprehensive,

systematic framework that elucidates the internal challenges affecting Qard al-Hasan funds in Iran. The core objective is to identify, classify, and interpret these challenges by drawing upon qualitative insights from experts and practitioners deeply engaged in the operation and oversight of these funds.

By adopting a thematic analysis methodology, this study goes beyond isolated observations and moves toward theory-building. The research contributes both conceptually and practically: conceptually, by establishing a structured thematic network that integrates previously fragmented discussions; and practically, by offering a diagnostic foundation that policymakers, supervisory institutions, and fund managers can utilize for strategic planning and institutional reform.

2 .Methods and Materials

This research is applied in nature and employs a qualitative methodology suited to exploring complex, socially embedded organizational phenomena. The primary research strategy is thematic analysis, which enables the identification and interpretation of recurrent patterns of meaning within qualitative data. The study population consists of two primary groups: (1) academic experts and researchers specializing in Islamic finance, microfinance, and non-profit financial systems; and (2) executive practitioners, including managers, board members, and operational staff of Qard al-Hasan funds across various Iranian regions.

A snowball sampling technique was employed to recruit participants due to the specialized and dispersed nature of the expert community. Ultimately, in-depth semi-structured interviews were conducted with 12 academic experts and 31 fund executives, resulting in a total sample of 44 participants. The interviews were audio-recorded, transcribed verbatim, and analyzed using MAXQDA qualitative data analysis software.

Following the six-phase thematic analysis framework proposed by Braun and Clarke (2006), the analysis progressed through iterative stages:

- (1) Familiarization with the data,
- (2) Generating initial codes,
- (3) Searching for themes,

- (4) Reviewing themes,
- (5) Defining and naming themes, and
- (6) Constructing the thematic narrative.

This process initially produced 229 open codes, which were compared, condensed, and refined to avoid redundancy and ensure conceptual clarity. The codes were then synthesized into 138 basic themes, which were subsequently clustered into 31 organizing themes based on conceptual and functional relationships. Finally, these organizing themes were integrated into six overarching global themes, which constitute the core dimensions of the internal challenges facing Qard al-Hasan funds. A thematic network was constructed to visually represent the hierarchical and relational structure of these findings. To enhance validity and interpretive robustness, the preliminary thematic network was reviewed through a focused expert panel (focus group) consisting of nine individuals drawn from both academic and executive backgrounds. The aim was to ensure credibility, consistency, and contextual appropriateness of the thematic categories.

3 .Research Findings

The thematic analysis revealed that internal organizational challenges of Qard al-Hasan funds can be categorized into six global themes, each encompassing multiple organizing and basic themes:

(1) Resource Allocation

Challenges include inadequate credit assessment mechanisms, reliance on informal guarantor networks, insufficient collateral validation, and rising rates of loan default. Macroeconomic conditions—particularly inflation and declining purchasing power—further erode the real value of loans and intensify liquidity pressures.

(2) Organizational Structure and Management

Weaknesses in managerial capacity, lack of professional financial expertise, limited managerial diversity, resistance to modernization, and traditional governance models impede strategic development. Social and cultural shifts have also weakened the public legitimacy and perceived effectiveness of these funds.

(3) Resource Mobilization

Liquidity instability, dependency on voluntary deposits, competitive pressures from banks and fintech platforms, absence of diversified

funding instruments, and restrictive regulatory constraints hinder the sustainable accumulation of loanable resources.

(4) Accounting Software and Technological Systems

Many funds use outdated or non-integrated accounting systems, lack standardized financial reporting modules, face high software dependence risks, and are excluded from national payment networks and credit evaluation systems.

(5) Revenue Generation and Cost Coverage

The inherent non-profit nature of Qard al-Hasan lending limits acceptable revenue models. Reliance on low administrative fees fails to offset operational costs; inflation intensifies cost burdens; and inefficiencies in loan recovery exacerbate financial strain.

(6) Reporting and Communication

Weak transparency, irregular financial reporting, limited public communication channels, and regulatory constraints on publishing operational information contribute to declining trust among members and stakeholders.

4 .Discussion and Conclusion

The findings highlight that the sustainability and expanding role of Qard al-Hasan funds in Islamic microfinance are contingent on pursuing multidimensional organizational reform. These reforms must include:

- Implementing standardized credit and risk evaluation frameworks, modernizing management structures and professional training systems,
- Diversifying resource mobilization strategies through legally permissible financial instruments,
- Integrating technological infrastructure and connecting funds to national financial networks,
- Adopting transparent reporting mechanisms to restore public trust, and
- Developing Sharia-compliant cost-recovery models to ensure financial viability.

The thematic framework developed in this study provides a structured analytical foundation for policymakers, regulators, and fund administrators to design targeted interventions aimed at enhancing

the operational resilience and social effectiveness of Qard al-Hasan funds. Future research may build on these findings by developing quantitative assessment models, designing pilot governance reforms, or examining the comparative performance of funds across different organizational typologies.

5. Keywords: Qard-al-Hasan; Qard-al-Hasan Fund; Thematic Analysis; Challenges of Qard-ol-Hasanah Funds.

6. JEL Classification: G21, O17, P47.

ارائه شبکه مضامین چالش‌های ناظر به تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه

حسن نصیرلو: دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران؛ و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام (نویسنده مسئول)
nasirlouh@isu.ac.ir

سید رضا جعفری‌فرد: دانشجوی دکتری، گروه مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران؛ و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
sr.jafarifard@isu.ac.ir

مصطفی خرمی: دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران؛ و پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
m.khorami@isu.ac.ir

چکیده

۱. مقدمه و هدف

صندوق‌های قرض‌الحسنه به‌عنوان یکی از نهادهای مهم در تأمین مالی خرد و پشتیبانی از اقشار کم‌درآمد، نقش مؤثری در تسهیل دسترسی به منابع مالی در خارج از نظام بانکی رسمی ایفا می‌کنند. با این حال، این صندوق‌ها با چالش‌هایی در ساختار و فرآیندهای داخلی مواجه‌اند که می‌تواند کارایی و اثربخشی آن‌ها را کاهش دهد. هدف این پژوهش، شناسایی و تحلیل جامع چالش‌های ناظر به تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه و ارائه چارچوبی منسجم برای تبیین این چالش‌ها است.

۲. مواد و روش‌ها

این پژوهش از نوع کاربردی بوده و با رویکرد کیفی و راهبرد تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ نفر از خبرگان علمی و ۳۱ نفر از مسئولان اجرایی صندوق‌های قرض‌الحسنه گردآوری و به‌وسیله نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شد. در فرآیند تحلیل، ۲۲۹ کد اولیه استخراج و پس از جمع‌بندی و پالایش، به ۱۳۸ مضمون پایه، ۳۱ مضمون سازمان‌دهنده و در نهایت ۶ مضمون فراگیر تبدیل گردید. شبکه مضامین نیز به‌منظور تبیین ساختار مفهومی چالش‌ها ترسیم شد.

۳. یافته‌های تحقیق

یافته‌ها نشان می‌دهد چالش‌های داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه در شش حوزه اصلی قابل طبقه‌بندی هستند: (۱) تخصیص منابع، (۲) ساختار و مدیریت، (۳) تجهیز منابع، (۴) نرم‌افزار حسابداری، (۵) درآمدزایی و پوشش هزینه‌ها، و (۶) گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی. این چالش‌ها در ارتباط با هم، بر کارکرد مالی و اجتماعی صندوق‌ها تأثیر می‌گذارند و می‌توانند پایداری فعالیت آن‌ها را تحت تأثیر قرار دهند.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش بیانگر آن است که استمرار و توسعه صندوق‌های قرض‌الحسنه نیازمند اصلاحات چندبعدی در ساختارهای مدیریتی، سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع، زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، مدل‌های درآمدی و نظام گزارش‌دهی است. بنابراین، تدوین سیاست‌های حمایتی و نظارتی هدفمند و همچنین ایجاد سازوکارهای اجرایی استاندارد، می‌تواند در ارتقای پایداری و کارآمدی این نهادهای مالی مؤثر باشد.

واژگان کلیدی: قرض‌الحسنه؛ صندوق قرض‌الحسنه؛ تحلیل مضمون؛ چالش‌های صندوق‌های قرض‌الحسنه.

مقدمه

صندوق‌های قرض‌الحسنه با سابقه‌ای دیرینه در سنت‌های دینی و مردمی، به‌عنوان یکی از پایه‌های اصلی تأمین مالی خرد در جامعه ایران ایفای نقش می‌کنند. این صندوق‌ها به‌واسطه ارائه خدمات اعتباری بدون بهره به گروه‌های آسیب‌پذیر و کم‌برخوردار، مسیر دسترسی عادلانه به منابع مالی را برای افرادی هموار می‌سازند که در نظام بانکی رسمی به دلیل نداشتن اعتبار کافی یا نداشتن تضامین رسمی نادیده گرفته می‌شوند. نقش حمایتی و اجتماعی این نهادها در پوشش شکاف‌های اقتصادی، آن‌ها را به بازیگرانی مهم در بازار غیرمتشکل پولی کشور تبدیل کرده است. مطالعات نشان داده‌اند که استفاده از عقد قرض‌الحسنه می‌تواند در نهایت به کاهش فقر و افزایش عدالت اجتماعی منجر شود (Iqbal & Shafiq, 2015, P. 26).

با این حال، صندوق‌های قرض‌الحسنه با مجموعه‌ای از چالش‌های داخلی مواجه‌اند که کارایی و اثربخشی آن‌ها را تضعیف کرده و اعتماد عمومی به این نهادها را تحت تأثیر قرار داده است. منظور از چالش‌های داخلی، چالش‌های مرتبط با تشکیلات داخلی صندوق است (کميجانی و عسگری، ۱۳۷۰، صص. ۶-۷). تشکیلات داخلی شامل حوزه‌هایی مانند ساختار مدیریتی، مدیریت منابع و مصارف، سیستم‌های مالی، فرایندهای گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی و مدل‌های درآمدزایی است. از این رو، منظور از چالش‌های داخلی مجموعه‌ای از مسائل، موانع و ناکارآمدی‌هایی است که در تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه پدیدار می‌شوند و عملکرد آن‌ها را تهدید می‌کنند.

این پژوهش با تمرکز بر چالش‌های مرتبط با ساختار و فرایندهای داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه انجام شده است و به‌طور مستقل به مسائل و چالش‌های این صندوق‌ها با نهادها و تشکیلات بیرونی نمی‌پردازد. برای مثال، برخط نبودن نظارت نهاد ناظر بر صندوق‌های قرض‌الحسنه از چالش‌های مربوط به تشکیلات بیرونی است که در این پژوهش بررسی نمی‌شود.

با توجه به تعدد انواع صندوق‌های قرض‌الحسنه، مراد از صندوق قرض‌الحسنه در پژوهش حاضر، صندوقی است که دارای شخصیت حقوقی بوده و با استفاده از عنوان خاص، تابلو، سربرگ، پایگاه اینترنتی و هرگونه نماد یا ابزار دیگری که سپرده‌گیری از

عموم را تداعی یا تبلیغ می‌کند، در حال فعالیت است و نیاز به اخذ مجوز از نهاد ناظر دارد (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳).

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تحلیل جامع چالش‌های داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه از طریق به‌کارگیری راهبرد تحلیل مضمون است. در این تحقیق، با بهره‌گیری از رویکرد کیفی و راهبرد تحلیل مضمون، تلاش شده است تا از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان علمی و اجرایی، مضامین کلیدی چالش‌ها شناسایی و تحلیل شوند. داده‌های کیفی گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA تحلیل و در قالب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر طبقه‌بندی شده‌اند. این روش امکان ارائه مدلی مفهومی و بومی برای آسیب‌شناسی درونی این نهادهای مالی را فراهم کرده است.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات موجود عمدتاً به یک یا چند جنبه محدود پرداخته‌اند و کمتر پژوهشی به‌صورت جامع و نظام‌مند، چالش‌های داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه را با استفاده از روش‌های کیفی بررسی کرده است. از این رو، خلأ آشکاری در ادبیات پژوهش از حیث شناخت عمیق و مبتنی بر تجربه زیسته خبرگان نسبت به مشکلات عملیاتی، ساختاری و فناورانه این نهادها احساس می‌شود.

در راستای دستیابی به هدف اصلی پژوهش، ابتدا با بررسی پیشینه مطالعاتی، شکاف‌های موجود در پژوهش‌های پیشین شناسایی و ابعاد نوآوری این تحقیق احصا شده است. سپس ادبیات نظری مرتبط با مفاهیم قرض‌الحسنه و صندوق قرض‌الحسنه مرور شده تا زمینه مفهومی لازم برای تحلیل فراهم شود. در ادامه، از طریق تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، چالش‌های درونی صندوق‌های قرض‌الحسنه استخراج و دسته‌بندی شده است.

۱. پیشینه پژوهش

در ادامه، با مرور پیشینه پژوهش‌های مرتبط با مسائل حوزه صندوق‌های قرض‌الحسنه و صنعت تأمین مالی خرد، جنبه‌های نوآورانه پژوهش حاضر بیان و تبیین خواهد شد.

افقهی، قوام و شهیدی نسب (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی و ارائه الگوی زنجیره عرضه تأمین مالی خرد غیربانکی در کشور» با بهره‌گیری از رویکرد آمیخته، به بررسی وضعیت خدمات مالی خرد در ایران پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد چالش‌هایی مانند فقدان تنوع در ابزارهای تأمین مالی، رویکردهای ناکارآمد و غیرهم‌افزایانه حاکمیتی، غفلت از مدل‌های نوآورانه، موازی‌کاری نهادهای متولی و کم‌توجهی به ظرفیت‌های مردمی در این حوزه وجود دارد.

توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکداری بدون ربای ایران» به بررسی علل کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور پرداخته‌اند. این پژوهش ابتدا با مرور ادبیات و سپس از طریق مصاحبه با خبرگان حوزه بانکی، عوامل مؤثر بر افت میزان سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه را شناسایی و تحلیل کرده است. نتایج نشان می‌دهد که خلأهای قانونی، تورم و پایین بودن سطح درآمد سپرده‌گذاران از جمله عوامل پیشران این کاهش هستند؛ درحالی‌که رقابت بانک‌ها برای افزایش سود سپرده‌ها و نبود اراده جدی در سطح مدیریت بانکی به عنوان عوامل سیاستی معرفی شده‌اند. پژوهشگران تأکید دارند که سیاست‌گذاری صحیح در کوتاه‌مدت می‌تواند از طریق کنترل عوامل سیاستی بر متغیرهای پیشران نیز تأثیر بگذارد.

لیلابی، مجیدپور و الهی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین نقش سیستم یکپارچه پولی و بانکی بر شفافیت مبادلات صندوق‌های قرض‌الحسنه» با تمرکز بر سامانه «شفق» به بررسی اثرات به‌کارگیری یک سیستم متمرکز و فناورانه بر شفاف‌سازی فعالیت‌های مالی این نهادها پرداخته‌اند. نویسندگان با بهره‌گیری از مدل‌سازی معادلات ساختاری و توزیع پرسش‌نامه میان ۲۷۸ نفر از مدیران و کارکنان مؤسسات قرض‌الحسنه، عوامل راهبردی، فنی، سازمانی و فرهنگی اثرگذار بر شفافیت را تحلیل کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که استفاده از یک سیستم یکپارچه اطلاعاتی می‌تواند در کاهش تخلفات، افزایش نظارت‌پذیری و ارتقای سلامت مالی این صندوق‌ها نقش قابل‌توجهی داشته باشد. این پژوهش با اشاره به خلأهای نظارتی و گزارش تخلفات گسترده، ضرورت ساماندهی

فناورانه را تأیید می‌کند و در امتداد مطالعاتی قرار می‌گیرد که بر اهمیت نظارت هوشمند و فناوری‌محور بر نهادهای مالی غیرانتفاعی تأکید دارند.

احمدیان (۱۳۹۵) در گزارشی با عنوان «الگوی تأمین مالی بنگاه‌های کوچک و متوسط - تأمین مالی خرد؛ تجربه جهانی و وضعیت ایران» به تحلیل سازوکارها و چالش‌های تأمین مالی خرد در ایران پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تأمین مالی خرد در ایران بدون توجه به ماهیت چندبعدی و سازوکارهای متفاوت آن با نظام بانکداری متعارف اجرا شده است. رویکرد نادرست دولت در اجرای طرح‌ها، نبود رابطه میان تسهیلات و پس‌انداز، وابستگی نهادهای تأمین مالی خرد به کمک‌های خیرین، نبود ساختار نظارتی مناسب، انتخاب نامناسب یا نامشخص بودن گروه هدف و مبلغ اندک وام، از مهم‌ترین آسیب‌های این حوزه برشمرده شده‌اند.

ابوالحسنی هستیانی و فرهنگ (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «صندوق‌های قرض‌الحسنه: چالش‌ها، فرصت‌ها و راهبردها» به بررسی وضعیت این نهادها در نظام مالی کشور پرداخته‌اند. در این مطالعه، عملکرد نظام بانکی در زمینه تخصیص اعتبارات قرض‌الحسنه نامطلوب ارزیابی شده است. نویسندگان با تأکید بر ریشه‌های دینی و اجتماعی قرض‌الحسنه، مهم‌ترین چالش‌های این حوزه را ورود برخی صندوق‌ها به فعالیت‌های ربوی، پول‌شویی، سوداگری و ورشکستگی صندوق‌ها عنوان می‌کنند. همچنین تأکید می‌شود که اختلاط منافع شخصی با اهداف اجتماعی قرض‌الحسنه و عدم نظارت کارآمد، موجب تضعیف این نهادهای مالی مردمی شده است.

اثنی‌عشری، فرهنگ، زارع‌شاهی و سجادی سیفی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی عملکرد صنعت بانکداری با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها (DEA): مطالعه موردی شعب صندوق قرض‌الحسنه ولی‌عصر (عج) بابل» با استفاده از مدل‌های CCR و BCC، کارایی شعب این صندوق را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که برخی شعب فاقد کارایی مقیاس بوده و برای دستیابی به سطح مطلوب عملکرد، نیازمند تعدیل در حجم منابع هستند. همچنین این پژوهش بر اهمیت بهره‌گیری از مدل‌های کمی در ارزیابی عملکرد مؤسسات مالی قرض‌الحسنه تأکید دارد.

حسن‌زاده و قویدل (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «چالش‌های تأمین مالی خرد روستایی در ایران؛ مقایسه تطبیقی صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی و گرامین بانک بنگلادش» با بررسی عملکرد کشورها در حوزه تأمین مالی خرد، به‌ویژه تجربه گرامین بانک بنگلادش و صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی در ایران، و با مقایسه سه شاخص کلیدی شامل نفوذپذیری، خودکفایی مالی و نسبت‌های مالی و اقتصادی در دو مؤسسه مالی یادشده، راهکاری برای بهبود مشکلات تأمین مالی خرد در روستاهای ایران ارائه کرده‌اند. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش، می‌توان گستره فعالیت محدود، عدم تجهیز مناسب سپرده‌ها، کم‌تنوع بودن محصولات پس‌اندازی و همچنین عواملی مانند کمبود سرمایه، بالا بودن هزینه‌های عملیاتی و فقدان نیروی انسانی آموزش‌دیده را از عوامل ضعف عملکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی دانست.

اسلامپور کریمی (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «صندوق‌های قرض‌الحسنه؛ آسیب‌شناسی، ساختار مناسب و راهکارهای اصلاحی - بخش دوم» به بررسی جایگاه و کارکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه پرداخته است. وی ضمن اشاره به اهمیت این صندوق‌ها به‌عنوان یک نهاد واسط در نظام مالی مردمی، مجموعه‌ای از راهکارهای اصلاحی برای رفع اشکالات موجود ارائه می‌کند. نتایج مقاله نشان می‌دهد ایجاد اعتماد و امنیت فکری و مالی، پایبندی به اساسنامه، تقویت توجه به اهداف معنوی، نظارت بانک مرکزی بر عملکرد صندوق‌ها، ارشاد سازمان اقتصاد اسلامی و نیز واگذاری فعالیت‌های بانکی به بانک‌ها از جمله راهکارهای کلیدی مطرح‌شده هستند. در پایان، نویسنده ساختاری کلان پیشنهاد می‌کند که در آن بانک مرکزی نقش بازرسی کل را بر عهده داشته و صندوق‌ها در چارچوب بانک‌ها فعالیت کنند.

حسن‌زاده و کاظمی (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «صندوق‌های قرض‌الحسنه: ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار کشور»، با نگاهی انتقادی به عملکرد این نهادها، به چالش‌ها و بحران‌هایی پرداخته‌اند که برخی از صندوق‌های قرض‌الحسنه در نتیجه فعالیت‌های خارج از چارچوب قانونی و بدون نظارت بانک مرکزی در بازار مالی کشور ایجاد کرده‌اند. ایشان با اشاره به تخلفاتی نظیر دریافت سپرده‌های ارزی، پرداخت سود، صدور دسته‌چک و فعالیت‌های پول‌شویی، این صندوق‌ها را از مسیر قرض‌الحسنه اصیل دور

دانسته‌اند. در پایان، نویسندگان بر لزوم نظارت جدی بانک مرکزی برای تداوم فعالیت این صندوق‌ها و جلوگیری از بروز بحران‌های اقتصادی و اجتماعی تأکید کرده‌اند.

موسویان (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه»، با بررسی ساختار و عملکرد این صندوق‌ها، به خلأهای قانونی و ضعف‌های نظارتی موجود اشاره کرده و بر ضرورت ساماندهی آن‌ها در قالب نظارت بانک مرکزی تأکید می‌کند. وی با تقسیم صندوق‌ها به سه سطح (محلی، کوچک و بزرگ)، الگویی برای تفکیک نظارت و اعطای مجوز ارائه داده و بر قانون‌گذاری دقیق به‌منظور جلوگیری از سوءاستفاده‌ها و انحراف از اهداف قرض‌الحسنه تأکید دارد.

موسویان (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «طرحی برای اصلاح صندوق‌های قرض‌الحسنه» به انحراف برخی صندوق‌ها از اهداف خیرخواهانه اولیه اشاره کرده است. او شش تخلف عمده را برمی‌شمارد: اشتراط مسدود کردن سپرده‌ها (که ربا محسوب می‌شود)، دریافت کارمزد بیش از حد واقعی، افتتاح حساب‌های غیرقرض‌الحسنه مانند حساب‌های دیداری و مدت‌دار، اعطای تسهیلات غیرقرض‌الحسنه با استفاده از عقود سودآور و نرخ‌های بالا، عدم رعایت سقف تسهیلات که منجر به ورشکستگی می‌شود و سوءاستفاده از منابع سپرده‌گذاران برای منافع شخصی. وی رشد بی‌رویه صندوق‌ها در دوره خلأ قانونی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۱ را عامل اصلی زمینه‌ساز این سوءاستفاده‌ها می‌داند.

عدنان و دیگران^۱ (۲۰۲۴م) در مقاله‌ای با عنوان «استفاده از شیوه‌های قرض‌الحسنه از محل وجوه صندوق زکات برای توسعه پایدار» به چالش‌هایی مانند فقدان دستورالعمل‌های استاندارد، کمبود آگاهی نهادهای اجرایی و ضعف چارچوب‌های حاکمیتی و نظارتی اشاره کرده‌اند. بر اساس یافته‌های این تحقیق، برای تحقق ظرفیت‌های قرض‌الحسنه از محل زکات، وجود چارچوب‌های قانونی شفاف، مشارکت فعال نهادهای مذهبی، دولت و جامعه مدنی و ارتقای شفافیت و پاسخ‌گویی در اجرای طرح‌ها ضروری است. این یافته‌ها می‌تواند در طراحی الگوهای اسلامی کارآمد برای تأمین مالی خرد و

هدایت منابع شرعی همچون زکات و وقف در قالب قرض‌الحسنه برای اهداف توسعه‌محور به کار گرفته شود.

ابراهیم و علنزی^۲ (۲۰۲۴م) در مقاله‌ای با عنوان «بهره‌گیری از قرض‌الحسنه در چارچوب مالی اسلامی: الگویی مفهومی برای توسعه پایدار در کسب‌وکارهای نوپا»، با هدف تبیین ظرفیت قرض‌الحسنه به عنوان ابزاری راهبردی در حمایت از توسعه پایدار، و با اشاره به چالش‌هایی مانند ریسک نکول، مسائل مدیریتی و الزامات نقدینگی، نشان می‌دهند که اجرای مؤثر قرض‌الحسنه نیازمند بازاندیشی در سازوکارهای اجرایی و هماهنگ‌سازی آن با اهداف اجتماعی - توسعه‌ای نظام مالی اسلامی است. این مطالعه همچنین نقدی جدی بر انحراف برخی مؤسسات مالی اسلامی از مأموریت‌های اجتماعی وارد کرده و خواستار بازگشت به مبانی عدالت‌محور و مردمی قرض‌الحسنه شده است. تاییدی، العالمی، رحمان و جیلانی^۳ (۲۰۲۴م) در مقاله‌ای با عنوان «تأمین مالی خرد مبتنی بر زکات: تجربه شورای امور اسلامی ملاکا (MAIM)» به بررسی یکی از نخستین نمونه‌های اجرای مدل قرض‌الحسنه از محل زکات در مالزی پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش که مبتنی بر روش کیفی است، نشان می‌دهد چالش‌هایی مانند سوءبرداشت‌های اجتماعی درباره کارکرد قرض‌الحسنه، کاستی‌های مدیریتی و محدودیت منابع مالی از مسائل اصلی این برنامه بوده‌اند.

کلین و اوگدن^۴ (۲۰۲۴) در مقاله‌ای با عنوان «درس‌هایی برای تأمین مالی خرد جهانی از ایالات متحده» به بررسی آینده تأمین مالی خرد جهانی، به‌ویژه در حوزه سیاست‌گذاری، پرداخته‌اند. یافته‌ها حاکی است که چالش‌هایی مانند ضرورت حمایت مالی مستمر، افزایش هزینه‌های ارائه‌دهندگان خدمات تأمین مالی خرد و محدودیت‌های فناوری در مواجهه با مسائل سیستمی، از مهم‌ترین موانع پیش‌روی این صنعت هستند.

آشتا و پاتل^۵ (۲۰۱۳م) در مقاله‌ای با عنوان «نرم‌افزار به‌مثابه خدمت: فرصتی برای نوآوری برهم‌زننده در بازار نرم‌افزارهای تأمین مالی خرد» به بررسی نقش نرم‌افزارهای

2. Ibrahim & Alenezi

3. Thaidi, El-Alami, Rahman & Jailani

4. Klein & Ogden

5. Ashta & Patel

حسابداری در بهبود عملکرد نهادهای مالی خرد پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که اگرچه استفاده از نرم‌افزارهای پیشرفته می‌تواند بهره‌وری عملیاتی را به‌طور قابل توجهی افزایش دهد، اما چالش‌هایی مانند هزینه‌های بالا و نیاز به پشتیبانی فنی، به‌ویژه در نهادهای کوچک‌تر، همچنان به‌عنوان موانع اصلی مطرح هستند. پژوهش مذکور همچنین بر ضرورت طراحی راهکارهای فناورانه متناسب با توان مالی و ظرفیت فنی نهادهای کوچک تأکید دارد.

موخلصین و لائلا^۶ (۲۰۲۲م) در بخشی از کتاب «مدیریت ثروت و سرمایه‌گذاری در بسترهای اسلامی» با بررسی مطالعات موردی در کشورهای اندونزی، پاکستان و مصر، نقش حسابداری را در عملکرد نهادهای تأمین مالی خرد اسلامی و مدیریت ثروت اسلامی تحلیل کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که با وجود تأکید برنامه‌های تأمین مالی اسلامی بر اصول اخلاقی و شرعی، بسیاری از مشارکت‌کنندگان دانش پایه‌ای در حسابداری و ثبت مالی ندارند. در یکی از مطالعات، مشخص شد که ۹۵ درصد شرکت‌کنندگان هیچ آشنایی قبلی با ثبت‌های مالی نداشته‌اند؛ این امر بر ضرورت آموزش مالی و ارتقای سواد حسابداری به‌عنوان پیش‌شرط پایداری و شفافیت این نهادها تأکید دارد.

هودون و سندبرگ^۷ (۲۰۱۳م) در مقاله‌ای با عنوان «بحران اخلاقی در تأمین مالی خرد: مسائل، یافته‌ها و پیامدها» به تحلیل مسائل اخلاقی مطرح در صنعت تأمین مالی خرد پرداخته‌اند. پژوهشگران تجاری‌سازی اهداف اجتماعی، ناکامی این صنعت در کاهش فقر، عدم انطباق عرضه و تقاضای خدمات و مشکلات دسترسی به منابع را از چالش‌های اصلی این حوزه می‌دانند.

بررسی مجموعه‌ای از پژوهش‌ها در حوزه صندوق‌های قرض‌الحسنه و تأمین مالی خرد نشان می‌دهد که این نهادها با چالش‌های متعددی روبه‌رو هستند. در برخی موارد، اختلاط اهداف اجتماعی با انگیزه‌های سودمحور موجب شده است که برخی صندوق‌های قرض‌الحسنه از مأموریت اولیه خود فاصله بگیرند و به فعالیت‌های اقتصادی‌ای روی آورند که با فلسفه وجودی آن‌ها سازگار نیست (موسویان، ۱۳۸۲؛ ابوالحسنی هستیانی و

6. Mukhlisin & Laela

7. Hudon & Sandberg

فرهنگ، ۱۳۹۳). همچنین، عدم تطابق میان پسانداز و اعطای وام باعث ایجاد اختلال در گردش منابع شده است که احمدیان (۱۳۹۵) به آن پرداخته است. خلأ نهادهای تنظیم‌گر مؤثر و نبود چارچوب‌های شفاف نیز از چالش‌های جدی است که موسویان (۱۳۸۳) و عدنان و دیگران (۲۰۲۴م) بر آن تأکید کرده‌اند. بهره‌گیری ناکافی از فناوری اطلاعات و نبود سامانه‌های یکپارچه نظارتی نیز مانع شفافیت عملکردی شده است که لیلایی، مجیدپور و الهی (۱۳۹۷) و آشتا و پاتل (۲۰۱۳م) بدان اشاره کرده‌اند. شرایط اقتصادی نظیر تورم و رقابت بانک‌ها برای جذب سپرده نیز به کاهش سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه انجامیده است که توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷) آن را بررسی کرده‌اند. ضعف کارایی شعب و ناتوانی در به‌کارگیری ابزارهای تأمین مالی نیز در پژوهش اثنی‌عشری و همکاران (۱۳۸۷) مطرح شده است. علاوه بر این، کمبود آموزش مالی برای مدیران از چالش‌هایی است که موخلصین و لائلا (۲۰۲۲م) بر آن تأکید داشته‌اند و در نهایت، هزینه‌های بالای به‌کارگیری نرم‌افزارهای تخصصی نیز به‌عنوان مانعی اساسی توسط آشتا و پاتل (۲۰۱۳م) مطرح شده است.

مرور ادبیات پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که ابعاد مختلف عملکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه در سطح ساختارهای داخلی در مطالعات متعددی مورد توجه قرار گرفته‌اند. در حوزه «ساختار و مدیریت»، الگوهای مدیریتی، سازمان‌دهی منابع انسانی و شیوه‌های تصمیم‌گیری در آثار توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷) بررسی شده‌اند. حوزه «تخصیص منابع» نیز در پژوهش‌های موسویان (۱۳۸۳) و ابوالحسنی هستیانی و فرهنگ (۱۳۹۳)، با تمرکز بر نحوه هدایت منابع مورد مطالعه قرار گرفته است. در «تجهیز منابع»، پژوهش‌هایی مانند افقهی، قوام و شهیدی‌نسب (۱۴۰۱) و توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷)، به تنوع منابع و ابزارهای مالی اشاره کرده‌اند. جنبه‌های مربوط به «فناوری و نرم‌افزارهای حسابداری» نیز در آثار لیلایی، مجیدپور و الهی (۱۳۹۷) و آشتا و پاتل (۲۰۱۳م) بررسی شده و بر نقش سامانه‌های اطلاعاتی در بهبود فرآیندهای مالی تأکید شده است. «سازوکارهای درآمدی و پوشش هزینه‌ها» در آثار موسویان و کشاورزیان (۱۳۹۹) و حسن‌زاده و قویدل (۱۳۸۴) مطرح شده‌اند. همچنین، «گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی»، به‌ویژه در زمینه شفافیت مالی، در پژوهش لیلایی، مجیدپور و الهی (۱۳۹۷) تأکید شده است.

با این حال، پژوهشی که به صورت جامع و روشمند به آسیب‌شناسی چالش‌های مرتبط با تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه بپردازد، در ادبیات موجود مشاهده نمی‌شود. بنابراین، ترکیب بینش‌های نظری با تجربیات میدانی، برای دستیابی به شناختی جامع و عمیق از مسائل درونی صندوق‌های قرض‌الحسنه و زمینه‌سازی برای اصلاحات بنیادین، هدف و نوآوری اصلی پژوهش حاضر است.

نوآوری پژوهش حاضر در چند محور اساسی قابل تبیین است. نخست، اتخاذ رویکرد کیفی و بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، آن را از اغلب مطالعات پیشین که عمدتاً کمی، کتابخانه‌ای یا نظری هستند، متمایز می‌سازد. پژوهش با اتکا بر مصاحبه‌های عمیق با خبرگان اجرایی و علمی، توانسته است تصویری واقعی و جامع از وضعیت موجود صندوق‌های قرض‌الحسنه در ایران ارائه کند. این رویکرد نه تنها امکان استخراج معناهای پنهان در داده‌های گفتاری را فراهم آورده، بلکه با انعکاس تجربیات زیسته مدیران و کارشناسان، شناختی مبتنی بر واقعیت‌های میدانی فراهم کرده است.

دوم آنکه این پژوهش با نظام‌مند ساختن داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها در قالب شبکه‌ای از مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، چارچوبی مفهومی و تحلیلی منسجم برای تبیین چالش‌های داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه ارائه کرده است. این طبقه‌بندی، بستر مناسبی برای تحلیل‌های هدفمند در پژوهش‌های آتی و همچنین تصمیم‌سازی مؤثر برای سیاست‌گذاران و نهادهای ناظر فراهم می‌کند. افزون بر این، تمرکز پژوهش بر مسائل بومی و اجرایی و تکیه آن بر روایت‌های میدانی موجب شده است یافته‌ها از قابلیت اتکای بالایی برای اصلاحات عملیاتی، طراحی سیاست‌های حمایتی و توسعه چارچوب‌های نظارتی برخوردار باشند. بنابراین، این تحقیق نه تنها خلأ موجود در ادبیات موضوع را پر کرده است، بلکه بنیانی نو برای مطالعات آتی و اقدامات اصلاح‌گرایانه در حوزه قرض‌الحسنه فراهم آورده است.

۲. چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش با اتکا به مفهوم قرض‌الحسنه و ساختار صندوق‌های قرض‌الحسنه در ایران، بستر مفهومی لازم برای تحلیل چالش‌های داخلی این نهادها را فراهم می‌کند.

۲-۱. مفهوم قرض‌الحسنه

در اغلب کتب لغت، «قرض» به معنای قطع کردن یا بریدن آمده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص. ۶۶۶). در مورد قرض دادن مال نیز بریدن و جدا کردن بخشی از مال و مستقل کردن آن از بقیه دارایی‌ها مطرح است. در واقع، کسی که مال خود را قرض می‌دهد، تا مدتی ارتباط و مالکیت مستقیم خود را از آن مال جدا می‌کند (اهری مصطفوی، ۱۳۹۹، ص. ۲۳۹).

«عدم جواز شرط زیاده» مهم‌ترین خط قرمز در عقد قرض‌الحسنه است که همواره مورد تأکید قرار گرفته است. دلیل این ممنوعیت، روایتی است که قرضی را که در آن منفعت مشروط لحاظ شود، نهی کرده است. در این حکم تفاوتی ندارد که مال قرض داده شده مکمل، موزون یا معدود باشد. همچنین زیاده می‌تواند به صورت عینی (مانند دادن کالای اضافی)، منفعتی (مانند واگذاری کالا برای بهره‌برداری) یا حتی انجام خدمت باشد. تفاوتی ندارد که شرط زیاده صریح بیان شده باشد یا به صورت ضمنی در ساختار قرارداد وجود داشته باشد (موسوی خمینی، ۱۳۹۴، ص. ۶۵۴؛ شهید ثانی، ۱۳۷۷، ص. ۱۳).

در نظام اقتصادی اسلام، قرض‌الحسنه به عنوان یکی از ابزارهای مؤثر در کاهش نابرابری توزیع درآمد شناخته می‌شود. در این چارچوب، اقشار کم‌درآمد که ذی‌نفعان اصلی قرض‌الحسنه هستند، امکان دسترسی به منابع مالی لازم برای رفع نیازهای ضروری خود را پیدا می‌کنند. بنابراین، توسعه و ترویج این سازوکار می‌تواند به طور مؤثر به کاهش شکاف‌های درآمدی کمک کند. این سازوکار با انتقال منابع مالی از طبقات متمکن به اقشار کم‌درآمد، زمینه تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات محروم را فراهم می‌سازد. به این ترتیب، قرض‌الحسنه نقشی فعال در جریان چرخش ثروت در جامعه ایفا می‌کند (هادوی‌نیا و عرب‌بافرانی، ۱۳۹۵، ص. ۸). همچنین

قرض الحسنه با تقویت رشد اقتصادی، کاهش بیکاری، کاهش فشارهای تورمی و بهبود توزیع درآمد، یکی از ابزارهای مؤثر در تحقق عدالت اقتصادی به شمار می‌آید (ادراکی، عمادی و جعفری، ۱۴۰۲، ص. ۱۴۳).

۲-۲. صندوق قرض الحسنه

قرض الحسنه به عنوان یکی از ارکان مهم نظام مالی اسلامی و ابزاری کارآمد در کمک به رفع نیازهای مالی جامعه، همواره در ساختارهای اجتماعی و جریان‌های مردمی مورد توجه بوده است. صندوق‌های قرض الحسنه به عنوان نهادهای واسطه مالی، در قالب مؤسسه غیرتجاری موضوع بند (الف) ماده (۲) «آیین‌نامه اصلاحی ثبت تشکیلات و مؤسسات غیرتجاری» به ثبت رسیده و تحت نظارت بانک مرکزی، در قالب صندوق‌های خرد، کوچک، متوسط و بزرگ، صرفاً به عملیات قرض الحسنه اشتغال دارند (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳). بر اساس ماده ۲۷ دستورالعمل اجرایی تأسیس، فعالیت، نظارت و انحلال صندوق‌های قرض الحسنه مورخ ۱۴۰۳/۱۰/۱۹، این صندوق‌ها صرفاً در قالب عقد قرض الحسنه به اخذ سپرده و اعطای وام مبادرت می‌نمایند و افتتاح هر نوع حساب سپرده غیر از حساب سپرده قرض الحسنه پس‌انداز برای مشتریان ممنوع است.

صندوق‌های قرض الحسنه بر اساس طبقه‌بندی بین‌المللی فعالیت‌های اقتصادی سازمان ملل متحد (ISIC)، در گروه «سایر واسطه‌گران مالی» با کد ۶۵۹۲ قرار می‌گیرند. این صندوق‌ها به عنوان مؤسساتی عمل می‌کنند که ارتباط مالی میان قرض‌دهندگان و قرض‌گیرندگان را برقرار می‌سازند. علاوه بر این، صندوق‌های قرض الحسنه به عنوان واحدهای مالی غیربانکی، بدون دخالت دولت و با مشارکت مردم و بخش خصوصی ایجاد شده‌اند. این نهادها با استفاده از روش‌های مدیریتی و فناوری متفاوت از سیستم بانکی، به جمع‌آوری سپرده‌های افراد و مؤسسات پرداخته و وام‌های ضروری را در جهت رفع نیازهای مالی متقاضیان ارائه می‌دهند (حبیب‌اللهی، جعفری‌فرد، نصیرلو و خرمی، ۱۴۰۳، ص. ۴۶). صندوق‌های قرض الحسنه از نظر هویت محوری، الگوی فعالیت، حجم

و گستره منابع، تعداد مشتریان و شعب، تنوع قابل توجهی دارند (حبیب‌اللهی، جعفری‌فرد، نصیرلو و خرمی، ۱۴۰۳، ص. ۱۷۲).

صندوق‌های قرض‌الحسنه به‌عنوان یکی از نهادهای اعتباری خرد و اجزای مهم بازار غیرمتشکل پول، در زمینه ارائه خدمات اعتباری فعالیت کرده و اعتبارهای مصرفی را به‌صورت قرض‌الحسنه در اختیار متقاضیان قرار می‌دهند (هادوی‌نیا، ۱۴۰۱، ص. ۲۵۷). پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، حدود ۲۰۰ صندوق قرض‌الحسنه در کشور فعال بود. پس از انقلاب و تا سال ۱۳۶۵، این تعداد به بیش از ۲۵۰۰ صندوق رسید (سازمان اقتصاد اسلامی ایران، ۱۳۶۵، ص. ۹). به گفته رئیس مرکز رصد مالی ایران، حدود ۶۰۹۸ صندوق قرض‌الحسنه در کشور شناسایی شده است که تنها ۹۴۰ صندوق دارای مجوز از بانک مرکزی یا سازمان اقتصاد اسلامی هستند و مابقی بدون مجوز فعالیت می‌کنند (خانی، ۱۴۰۲). همچنین، رئیس کل بانک مرکزی اعلام کرده است که ۳۵۱۰ صندوق قرض‌الحسنه موجود است که اطلاعات ۱۸۶۰ صندوق در سیستم بانکی ثبت شده، ۹۰۰ صندوق غیرفعال است و ۷۵۰ صندوق دارای حساب به نام اعضای هیئت‌امنا هستند (فرزین، ۱۴۰۳).

به دلیل انعطاف‌پذیری در ارائه خدمات مالی و شناخت نزدیک از محیط اجتماعی مشتریان، صندوق‌های قرض‌الحسنه می‌توانند در مقایسه با سایر نهادهای مالی، عملکرد مؤثرتری در پاسخ‌گویی به نیازهای خرد مالی داشته باشند. بنابراین، توسعه این نهادها می‌تواند به یکی از راه‌های تحقق اهداف عدالت‌محور در نظام مالی اسلامی تبدیل شود.

۳-۲. تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه

تشکیلات داخلی و خارجی نهادهای مالی نقش مهمی در شکل‌دهی کارایی و اثربخشی آن‌ها در نظام مالی دارند. محیط داخلی سازمان شامل عواملی است که سازمان بر آن‌ها کنترل دارد و امکان تقویت یا اصلاح آن‌ها از طریق تصمیم‌گیری و مدیریت داخلی وجود دارد؛ از جمله ساختار سازمانی، منابع انسانی، مدیریت، توانایی‌های فنی و منابع مالی. در مقابل، محیط خارجی شامل عواملی است که خارج از کنترل مستقیم سازمان قرار دارند،

اما سازمان باید برای مواجهه و سازگاری با آن‌ها آمادگی و راهبردهای مناسب داشته باشد (MyEducator, n.d).

با توجه به این تقسیم‌بندی، می‌توان تشکیلات داخلی و خارجی نهادهای مالی را از یکدیگر تفکیک کرد. تشکیلات داخلی صرفاً به ساختار درونی سازمان مربوط می‌شود. الگوهای مدیریتی، سازوکارهای تخصیص و تجهیز منابع و فناوری اطلاعات، از ارکان اصلی ساختار داخلی یک نهاد مالی هستند که انسجام و اثربخشی آن را تقویت می‌کنند. در مقابل، تشکیلات خارجی ناظر بر روابط نهادی با محیط کلان اقتصادی، الزامات قانونی و نهادهای نظارتی است که بستر فعالیت سازمان را شکل می‌دهند.

در خصوص صندوق‌های قرض‌الحسنه، تشکیلات آن‌ها را می‌توان به دو حوزه داخلی و خارجی تقسیم کرد. تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه با توجه به ماهیت فعالیت آن‌ها، شباهت‌هایی با سایر مؤسسات مالی دارد. ساختار و مدیریت صندوق‌ها و سازوکارهای تجهیز و تخصیص وجوه از جمله مهم‌ترین ابعاد تشکیلات داخلی هستند. در مقابل، تشکیلات خارجی صندوق‌های قرض‌الحسنه شامل نهادهایی است که به‌منظور نظارت، حمایت و سازمان‌دهی این صندوق‌ها شکل گرفته‌اند. از جمله مهم‌ترین این نهادها می‌توان به بانک مرکزی، سازمان اقتصاد اسلامی و کانون صندوق‌های قرض‌الحسنه اشاره کرد (کميجانی و عسگری، ۱۳۷۰، صص. ۶-۷). تمایز دقیق میان این دو حوزه، امکان تحلیل واقع‌بینانه‌تر از چالش‌ها و ظرفیت‌های صندوق‌ها را فراهم می‌سازد و چارچوبی مناسب برای مداخله‌های اصلاحی ارائه می‌دهد.

«چالش» به موقعیت‌هایی گفته می‌شود که فراتر از وضعیت عادی و پایدار سازمان قرار دارند و نیازمند تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اقدام ویژه هستند. هنگامی که سازمان در انجام وظایف خود با مسائلی مواجه می‌شود که از طریق روش‌های متعارف قابل حل نیست و نیازمند تخصیص منابع یا تصمیم‌های خاص است، می‌توان گفت که سازمان با چالش مواجه شده است. چالش‌ها ویژگی‌هایی مانند تازگی، جهت‌گیری آینده‌محور، منشأ بیرونی و نیاز به تلاش مضاعف دارند و این ویژگی‌ها آن‌ها را از مسائل روزمره متمایز می‌سازد (ذوعلم، ۱۳۸۴، ص. ۳۶). مقصود از چالش‌های درون‌سازمانی صندوق‌های

قرض الحسنه، چالش‌هایی است که صرفاً به ساختار و سازوکارهای داخلی صندوق مربوط می‌شوند.

تطبیق حوزه‌های مطرح در پژوهش‌های پیشین با مضامین شناسایی شده در این پژوهش نشان می‌دهد که چارچوب مفهومی تحقیق با ادبیات نظری موجود هم‌راستا است. مضامینی مانند ساختار و مدیریت، تخصیص و تجهیز منابع، فناوری و نرم‌افزارهای مالی، سازوکارهای درآمدی و گزارش‌دهی، ریشه در تجربیات مستند و پژوهش‌های علمی دارند. پژوهش حاضر با هدف ارائه شبکه مضامین چالش‌های ناظر بر تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه، در پی یکپارچه‌سازی دسته‌بندی‌های پراکنده موجود در مطالعات پیشین است.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، از نوع مطالعات کاربردی است؛ زیرا با هدف شناسایی چالش‌های موجود در صندوق‌های قرض‌الحسنه انجام شده و نتایج آن قابلیت بهره‌برداری عملی دارد. قلمرو مکانی پژوهش، صندوق‌های قرض‌الحسنه فعال در ایران است. با توجه به ماهیت مسئله و اهداف تحقیق، رویکرد پژوهش کیفی انتخاب شده و راهبرد اصلی آن تحلیل مضمون است.

برای جمع‌آوری داده‌ها از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۸ استفاده شده است؛ روشی کیفی و غیراحتمالی که در شرایط دشواری دسترسی مستقیم به جامعه آماری، کاربرد مناسبی دارد (Naderifar, Goli, Ghaljaie., 2017, p. 2). در این روش، نمونه‌ای از خبرگان با تنوع دیدگاه و تجربه انتخاب شد تا تصویری جامع از وضعیت صندوق‌های قرض‌الحسنه ارائه شود.

در این پژوهش، منظور از خبرگان علمی، اساتید، پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه‌های مرتبط با قرض‌الحسنه و بانکداری اسلامی است. خبرگان اجرایی نیز شامل مدیران عامل، اعضای هیئت‌مدیره، اعضای هیئت‌امنا و کارکنان صندوق‌های قرض‌الحسنه در استان‌های مختلف کشور هستند که دارای سابقه اجرایی در اداره این نهادهای مالی‌اند.

در مجموع، با ۴۴ نفر از خبرگان مصاحبه انجام شد؛ شامل ۳۲ نفر از خبرگان اجرایی صندوق‌های قرض‌الحسنه و ۱۲ نفر از خبرگان علمی. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول (۱): اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان علمی

ردیف	دسته‌بندی خبرگان علمی	جایگاه شغلی / علمی	مدرک تحصیلی			مصاحبه‌شوندگان
			ارشد	دکتری	هوزری	
۱	دانشگاهی و حوزوی	هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی / هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران / هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام / پژوهشگر حوزه قرض‌الحسنه / عضو شورای علمی پژوهشگاه فقه نظام	۱	۳	۱	۵
۲	سازمان اقتصاد اسلامی	عضو هیئت‌مدیره سازمان اقتصاد اسلامی	۱	-	۱	۲
۳	بانک مرکزی و شبکه بانکی	عضو هیئت عالی بانک مرکزی / عضو شورای فقهی بانک مرکزی / عضو هیئت‌مدیره بانک سپه	-	۴	-	۴
۴	سازمان امور مالیاتی	رئیس مرکز بازرسی، مبارزه با فرار مالیاتی و پول‌شویی	-	۱	-	۱

به‌منظور تشریح الگوهای موجود در داده‌های کیفی، از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. تحلیل مضمون، روشی کیفی برای شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای معنایی

در داده‌هاست که به پژوهشگر امکان می‌دهد به شیوه‌های گوناگون بر داده‌ها تمرکز کند. این روش به محقق اجازه می‌دهد علاوه بر معانی آشکار، مفروضات و مفاهیم پنهان در جملات را نیز استخراج کند. براون و کلارک^۹ (۲۰۰۶م) فرایند تحلیل مضمون را شامل مراحل زیر معرفی کرده‌اند:

- آشنا شدن با داده‌ها؛
- ایجاد کدهای اولیه؛
- جستجو برای مضامین؛
- بازبینی مضامین؛
- تعریف و نام‌گذاری مضامین؛
- تولید گزارش (Braun & Clarke, 2006, p. 86).

در این پژوهش، برای اجرای تحلیل مضمون از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شد و در نهایت با ترسیم شبکه مضامین، فرایند تحلیل تکمیل گردید. تحلیل مضمون در سه گام اصلی دنبال شد: ابتدا مضامین پایه از داده‌های کیفی استخراج شدند؛ سپس این مضامین در قالب مضامین سازمان‌دهنده گروه‌بندی و تلفیق شدند؛ و در نهایت، مضامین فراگیر به‌عنوان مفاهیم کلی و حاکم بر کل متن شکل گرفتند. این ساختار در پایان به‌صورت یک شبکه مفهومی ترسیم شد تا روابط معنایی میان مضامین به‌صورت بصری و تحلیلی نمایش داده شود (Namey, Guest, Thairu & Johenson, 2008, p. 138).

به‌منظور اعتبارسنجی یافته‌ها و تعمیق تحلیل مضمون، از روش گروه کانونی^{۱۰} به‌عنوان یکی از روش‌های کیفی رایج در مطالعات اجتماعی استفاده شد (Krueger & Casey, 2015, pp. 6-8). بدین منظور، خروجی تحلیل مضمون طی سلسله جلساتی برای گروهی کانونی متشکل از ۹ نفر از خبرگان پژوهشی و اجرایی در حوزه قرض‌الحسنه ارائه گردید و نتایج از حیث اعتبار تأیید شد. مراحل اجرای روش تحقیق در شکل (۱) نمایش داده شده است.

9. Braun & Clarke

10. Focus Group

شکل (۱): مراحل اجرای روش تحقیق

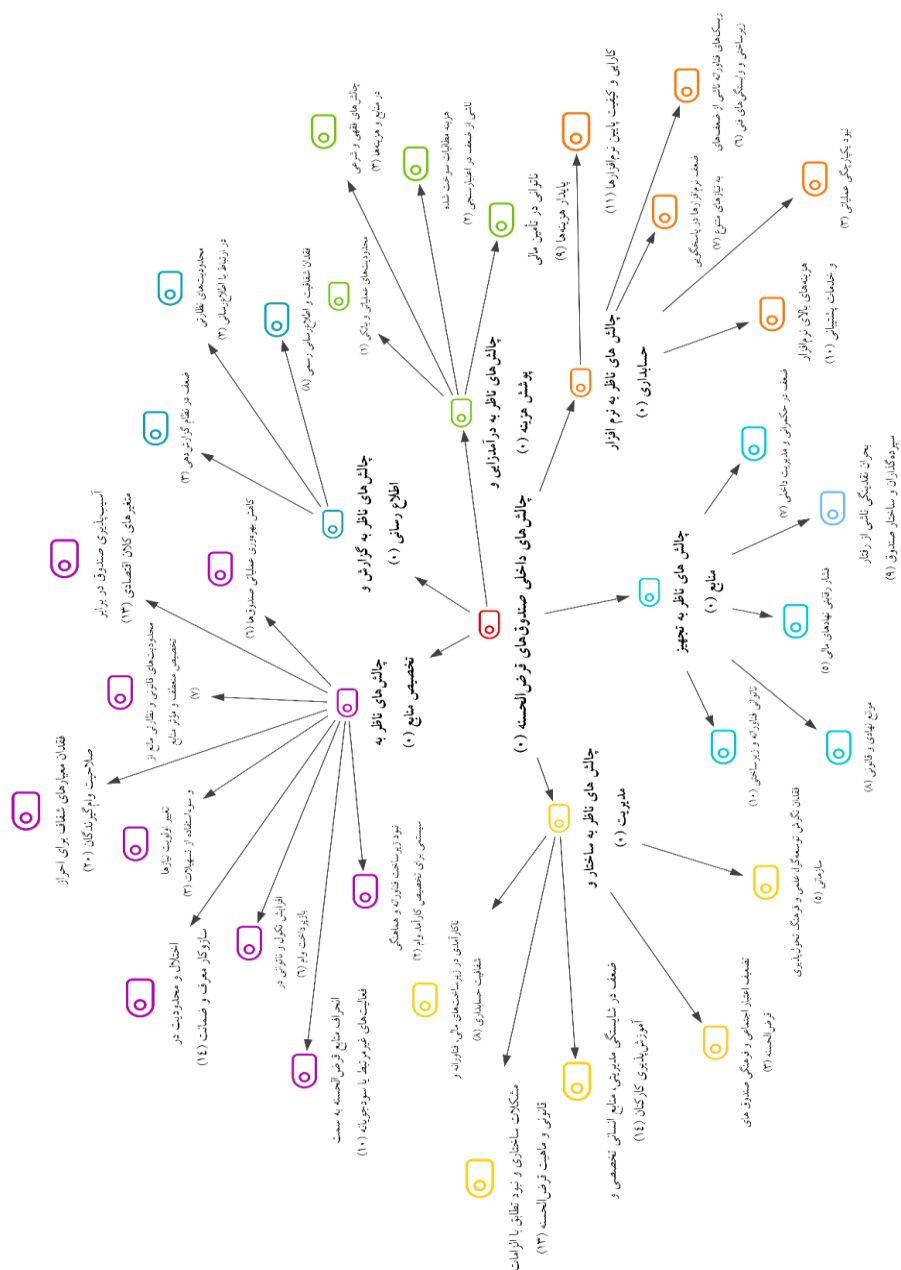
در این پژوهش، ابتدا مصاحبه‌هایی با خبرگان علمی و اجرایی حوزه قرض‌الحسنه انجام شد و متن آن‌ها به گزاره‌های اولیه تبدیل گردید. در مرحله دوم، این گزاره‌ها کدگذاری شدند که در نتیجه، ۲۲۹ کد اولیه استخراج شد. سپس با حذف مضامین تکراری و تجمیع مفاهیم مشابه، ۱۳۸ مضمون پایه شناسایی گردید. در مرحله سوم، مضامین پایه با تحلیل و ترکیب مفهومی در قالب ۳۱ مضمون سازمان‌دهنده طبقه‌بندی شدند. در نهایت، در مرحله چهارم و با بررسی و تحلیل مضامین سازمان‌دهنده، ۶ مضمون فراگیر به‌عنوان مفاهیم کلی و حاکم بر کل داده‌ها استخراج شد.

جدول (۲): نمونه‌ای از فرایند کدگذاری

متن	مضمون اولیه	کد مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	کد مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	کد مضمون فراگیر
دارایی این صندوق‌ها به ارقام بسیار بزرگی رسیده است و آن‌ها با پشتوانه وجوه مردمی، وارد طرح‌های عظیم شده‌اند. این صندوق‌ها در طرح‌های بزرگ، شرکت‌های گسترده، ساختمان‌سازی و سایر حوزه‌ها فعالیت می‌کنند؛ نه مستقیماً از طریق خود صندوق، بلکه با استفاده از منابع مالی موجود در آن.	تخصیص منابع قرض الحسنه به فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی	Q031	انحراف منابع قرض الحسنه به سمت فعالیت‌های غیرمرتبط یا سودجویانه	S04	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع	F01

متن	مضمون اولیه	کد مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	کد مضمون سازمان دهنده	فراگیر مضمون	کد مضمون فراگیر
مهم ترین چالشی که متأسفانه بر سر راه رشد صندوق ها وجود دارد، عدم بهره مندی آن ها از خدمات اینترنت بانک و سایر خدمات اینترنتی است. آن طور که بانک مرکزی مطرح می کند، این است که صندوق زمانی که می خواهد سپرده گیری کند، شرایط خاص خود را دارد. به هیچ عنوان نباید ابزار پرداخت در اختیار داشته باشد؛ یعنی مشتریان نباید بتوانند با کارت بانکی یا سایر ابزارهای پرداخت الکترونیکی، پرداختی انجام دهند یا تراکنشی داشته باشند.	فقدان ابزار پرداخت و برداشت غیر حضوری	Q015	ناتوانی فناوریانه و زیرساختی	S26	چالش های ناظر به تجهیز منابع	F03

مرحله نهایی در راهبرد تحلیل مضمون داده های کیفی، ترسیم شبکه مضامین به عنوان نموداری از ساختار مفهومی استخراج شده است. در شکل (۲)، شبکه مضامین به دست آمده از تحلیل مضمون برای دستیابی به هدف اصلی پژوهش نمایش داده شده است.

شکل (۲): شبکه مضامین در محیط نرم‌افزار MAXQDA

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۴. یافته‌های پژوهش

فرایند استخراج نتایج در این پژوهش مبتنی بر تحلیل مضمون و با تکیه بر روایت‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان علمی و اجرایی حوزه صندوق‌های قرض‌الحسنه انجام شده است. در گام نخست، گزاره‌های کلیدی از متن مصاحبه‌ها استخراج و در قالب ۲۲۹ کد اولیه ثبت شد. این کدها بازتاب‌دهنده تجربه‌های عملی، ملاحظات اجرایی و دیدگاه‌های مفهومی مشارکت‌کنندگان بودند. سپس کدهای مشابه در قالب ۱۳۸ مضمون پایه دسته‌بندی شدند. در مرحله بعد، این مضامین بر اساس شباهت مفهومی و موضوعی در قالب ۳۱ مضمون سازمان‌دهنده تجمیع شدند. نهایتاً، از تحلیل تلفیقی و فراسطوحی مضامین سازمان‌دهنده، ۶ مضمون فراگیر به‌عنوان نتایج کلان و نهایی پژوهش استنتاج شد.

به بیان دیگر، هر یک از یافته‌های نهایی این تحقیق، بازتاب تحلیلی مضامین سازمان‌دهنده‌ای هستند که خود حاصل تلفیق گروهی از مضامین پایه‌اند. جدول (۳) فرایند استخراج یافته‌های پژوهش را بر اساس روش تحلیل مضمون نشان می‌دهد. بر این اساس، یافته‌های اصلی پژوهش در شش حوزه فراگیر شامل: «تخصیص منابع»، «ساختار و مدیریت»، «تجهیز منابع»، «نرم‌افزار حسابداری»، «درآمدزایی و پوشش هزینه» و «گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی» دسته‌بندی شده‌اند. در ادامه، چالش‌های شناسایی شده در هر یک از این حوزه‌ها تبیین می‌شود.

۱) چالش‌های ناظر به تخصیص منابع

عمده‌ترین مصارف صندوق‌های قرض‌الحسنه، قرض‌الحسنه اعطایی است و طبق الزامات نظارتی، صندوق می‌بایست حدود ۷۰ تا ۹۰ درصد منابع نقدی خود را به اعطای این نوع وام اختصاص دهد (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳). تخصیص منابع در این پژوهش، ناظر به فرایند اعطای قرض‌الحسنه در صندوق‌های قرض‌الحسنه است؛ حوزه‌ای که با مجموعه‌ای از چالش‌ها روبه‌روست و کارایی و اثربخشی این نهادها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

یکی از مهم‌ترین چالش‌ها، نقص در سازوکارهای معرفی و ضمانت وام است. ضعف در اعتبارسنجی ضمانت‌ها، استفاده از وثایق نامعتبر همچون کسر از حقوق غیرقابل اتکا، نگهداری پریسک طلا به عنوان وثیقه و دشواری دسترسی متقاضیان به معرف معتبر، فرآیند اعطای وام را با اختلال مواجه کرده است. افزون بر این، تأثیرپذیری شدید صندوق‌ها از شرایط کلان اقتصادی مانند تورم و کاهش ارزش پول ملی، ارزش واقعی قرض‌الحسنه اعطایی را کاهش داده و در شرایط محدودیت منابع، تقاضا برای وام را به شکل قابل توجهی افزایش داده است.

جدول (۳): نمونه‌ای از فرایند استخراج یافته‌ها از طریق تحلیل مضمون

مضمون اولیه	کد مضمون	فراوانی مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	کد مضمون سازمان‌دهنده	فراوانی مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
عدم همکاری سازمان‌ها در صدور کسر از حقوق برای صندوق‌ها	Q022	۳	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
مشکلات فرایند ضمانت، عامل بازدارنده در مراجعه برای دریافت وام	Q059	۳	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
ریسک بالای نگهداری طلا به عنوان ضمانت	Q115	۳	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
عدم دسترسی آسان متقاضیان	Q018	۱	اختلال و محدودیت در	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به

مضمون اولیه	کد مضمون پایه	فراوانی مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	کد مضمون سازمان‌دهنده	فراوانی مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
وام به معرفین صندوق			سازوکار معرف و ضمانت			تخصیص منابع
فرایند زمان‌بر و هزینه‌بر پیگیری حقوقی وصول سفته	Q023	۱	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
ارائه کسر از حقوق نامعتبر برای ضمانت	Q032	۱	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
کاهش انگیزه و تمایل افراد برای ضمانت دادن به دلیل مشکلات و مسئولیت‌های ناشی از آن	Q072	۱	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع
ریسک اعتباری ناشی از فقدان ارزیابی و کفایت ضمانت در تسهیلات	Q108	۱	اختلال و محدودیت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	۱۴	چالش‌های ناظر به تخصیص منابع

در کنار این موارد، افزایش نرخ نکول و ناتوانی در بازپرداخت وام‌ها که ریشه در عواملی مانند کژگزینی، اطلاعات نامتقارن، ضعف ارزیابی ریسک اعتباری و نیز

رخدادهای غیرمترقبه مانند فوت وام‌گیرنده دارد، موجب اختلال در چرخه بازگشت منابع و افزایش مطالبات معوق شده است. همچنین، انحراف منابع به سمت فعالیت‌های غیرمرتبط یا سودجویانه - از جمله فعالیت‌های اقتصادی و پول‌شویی - سبب شده است اهداف اصیل اجتماعی این نهادها در حمایت از اقشار نیازمند تحت‌الشعاع قرار گیرد. از سوی دیگر، فقدان معیارهای شفاف و یکپارچه در احراز صلاحیت وام‌گیرندگان که گاه تحت تأثیر روابط شخصی و غیررسمی قرار می‌گیرد، موجب کاهش شفافیت و عدالت در تخصیص منابع شده است. نبود سیستم‌های معتبر اعتبارسنجی و عدم اتصال به سامانه‌های ملی احراز هویت این مشکل را تشدید کرده است. پیامد این شرایط، کاهش بهره‌وری عملیاتی، طولانی‌شدن فرآیند تخصیص وام، کاهش گردش منابع، کمبود نقدینگی و در برخی موارد ناتوانی در پرداخت به‌موقع وام‌های وعده داده شده است. علاوه بر این، محدودیت‌های قانونی و نظارتی مانند تعیین سقف برای اعطای وام، انعطاف‌پذیری مدیریتی صندوق‌ها را کاهش داده است. در کنار آن، فقدان زیرساخت‌های فناورانه مناسب در تخصیص و مدیریت منابع، فرآیند تصمیم‌گیری را با اختلال همراه ساخته و در برخی موارد به تخصیص شتاب‌زده منابع و ایجاد ناترازی نقدینگی منجر شده است.

۲) چالش‌های ناظر به ساختار و مدیریت

صندوق‌های قرض‌الحسنه به‌عنوان یکی از نهادهای مالی سنتی، با چالش‌های ساختاری و مدیریتی متعددی مواجه‌اند که کارایی و عملکرد آن‌ها را به‌طور مستقیم تحت تأثیر قرار داده است. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها، مسائل مربوط به منابع انسانی است. کمبود نیروی متخصص و مجرب، پایین بودن حقوق و مزایا، جابه‌جایی مداوم نیروها و فقدان برنامه‌های آموزشی منظم، از جمله عوامل تضعیف‌کننده کیفیت مدیریت منابع انسانی در این صندوق‌ها به شمار می‌روند. همچنین، ترکیب غیرمتنوع هیئت‌مدیره‌ها که عمدتاً از افرادی با پیشینه‌های شغلی مشابه تشکیل شده است، سبب شده تصمیم‌گیری‌ها با نقصان کارشناسی مواجه شود و پاسخ‌گویی به نیازهای پیچیده مدیریتی با دشواری روبه‌رو گردد. علاوه بر این، فقدان نگرش توسعه‌محور، مقاومت در برابر تغییر و

بسته‌بودن چرخه مدیریتی مانع از بهره‌گیری از فناوری‌های مالی نوین شده و استمرار مدیریت سنتی را در این نهادها رقم زده است.

در بُعد اجتماعی و فرهنگی نیز صندوق‌های قرض‌الحسنه با کاهش اعتبار عمومی مواجه‌اند. با گسترش بانکداری متعارف و تبلیغات گسترده آن، فرهنگ قرض‌الحسنه در جامعه تضعیف شده و تمایل مردم به دریافت سود بانکی و رفتارهای مبتنی بر سود حداکثری افزایش یافته است. این تغییر فرهنگی موجب کاهش مشارکت مردمی و در نتیجه، کاهش منابع مالی صندوق‌ها شده است. از سوی دیگر، ارائه خدمات مشابه توسط بانک‌ها با رویکردی غیراضیل در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه، به تضعیف جایگاه مذهبی و فرهنگی صندوق‌ها انجامیده و تصویری از آن‌ها به‌عنوان نهادهایی غیرحرفه‌ای و غیرکارآمد در ذهن برخی از اقشار جامعه شکل داده است.

از منظر حقوقی و اداری، صندوق‌های قرض‌الحسنه با ابهامات و چالش‌های قابل توجهی مواجه‌اند. نبود قوانین شفاف و جامع به‌ویژه در حوزه‌هایی نظیر انتقال مالکیت پس از فوت مؤسسان یا تعیین حدود اختیارات هیئت‌مدیره، سبب بروز تعارضات عملیاتی شده است. ساختار سنتی این نهادها با مقررات نوین بانکی تطابق کامل ندارد و فرایندهای غیررسمی در انتخاب اعضای هیئت‌مدیره و فقدان سازوکارهای نظارتی کارآمد زمینه‌ساز بروز سوءمدیریت گردیده است. در برخی موارد نیز مداخلات گسترده نهادهای نظارتی سبب کاهش استقلال عملیاتی و افت بهره‌وری صندوق‌ها شده است.

در حوزه زیرساخت‌های مالی و فناوری نیز ضعف‌های جدی مشاهده می‌شود. بسیاری از صندوق‌های قرض‌الحسنه همچنان از سیستم‌های حسابداری سنتی استفاده می‌کنند و فاقد سازوکارهای نظارتی نوین مانند حسابرسی داخلی هستند؛ امری که شفافیت مالی را کاهش داده و احتمال بروز خطا یا تخلف را افزایش می‌دهد. علاوه بر این، محدودیت‌های قانونی در استفاده از خدمات الکترونیک و مقاومت مدیریتی در پذیرش فناوری‌های نوین موجب شده است این صندوق‌ها از رقابت با مؤسسات مالی مدرن بازمانند؛ در حالی که بهره‌گیری از سامانه‌های پرداخت دیجیتال و خدمات بانکداری الکترونیک امروزه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر محسوب می‌شود.

در نهایت، تعارض میان ماهیت غیرانتفاعی صندوق‌های قرض‌الحسنه و الزامات حرفه‌ای نظام بانکی چالش‌های عملیاتی گسترده‌ای ایجاد کرده است. افزون بر این، وابستگی شدید به نهادهای بالادستی استقلال عملیاتی این صندوق‌ها را محدود کرده و توانایی آن‌ها برای ارائه خدمات نوآورانه را کاهش داده است.

۳) چالش‌های ناظر به تجهیز منابع

بر اساس ماده ۲۹ دستورالعمل اجرایی تأسیس، فعالیت، نظارت و انحلال صندوق‌های قرض‌الحسنه (مورخ ۱۴۰۳/۱۰/۱۹)، منابع صندوق از محل سرمایه صندوق، سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز، وجوه اداره‌شده، کارمزد قرض‌الحسنه اعطایی، سود ناشی از سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار نزد مؤسسات اعتباری، کمک‌های نقدی و غیرنقدی بلاعوض اشخاص حقیقی و حقوقی، موقوفات، وصایا و حبس پول تأمین می‌شود.

تجهیز منابع در صندوق‌های قرض‌الحسنه با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری، نهادی و محیطی مواجه است که اثربخشی عملکرد این نهادها را به‌طور محسوس کاهش می‌دهد. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها، بحران نقدینگی ناشی از رفتار سپرده‌گذاران و ساختار مالی صندوق‌هاست. ورود به سرمایه‌گذاری‌های غیرنقدشونده، افزایش برداشت‌ها در دوره‌های خاص، افشای اطلاعات سپرده‌گذاران برای نهادهای مالیاتی و الزام به ذخایر قانونی، موجب افزایش ریسک نقدینگی و کاهش توان مالی و عملیاتی صندوق‌ها شده است.

در کنار این موارد، ضعف حکمرانی داخلی شامل فقدان منابع پایدار و ناتوانی در جذب مشارکت عمومی، کارایی تجهیز منابع را کاهش داده است. از سوی دیگر، رقابت فزاینده نهادهای مالی نظیر بانک‌های قرض‌الحسنه، و همچنین فناوری‌های وام‌دهی (لندتک‌ها) در شرایط تورمی، انگیزه سپرده‌گذاری و قرض‌دهی در صندوق‌ها را تضعیف کرده و موجب کاهش سهم آن‌ها از منابع مالی شده است.

در سطح قانونی و نهادی نیز محدودیت‌های نظارتی، همچون افزایش فشارهای مالیاتی بر سپرده‌گذاران، ممنوعیت استفاده از برخی ابزارهای جذب منابع (مانند حساب

جاری)، محرومیت از دسترسی به درگاه‌های پرداخت و محدودیت در صدور حواله و دستور پرداخت، فرآیند تجهیز منابع را با مانع مواجه کرده است.

همچنین، ضعف زیرساخت‌های فناورانه، از جمله نبود ابزارهای پرداخت و برداشت غیرحضوری، عدم انطباق حساب‌های بانکی و صندوق، و محرومیت از سامانه‌های الکترونیک پیشرفته، مانع از ارائه خدمات کارآمد و پاسخ‌گویی به نیازهای روزآمد سپرده‌گذاران شده است.

در مجموع، مجموعه این چالش‌ها نشان می‌دهد که ارتقای کارایی تجهیز منابع در صندوق‌های قرض‌الحسنه، نیازمند بازنگری اساسی در ساختارهای داخلی، تقویت زیرساخت فناورانه و انطباق با تحولات بازار مالی کشور است.

۴) چالش‌های ناظر به نرم‌افزار حسابداری

نرم‌افزارهای حسابداری مورد استفاده در صندوق‌های قرض‌الحسنه با وجود نقشی که در نظم‌دهی و مدیریت مالی این نهادها ایفا می‌کنند، با محدودیت‌ها و چالش‌های قابل توجهی روبه‌رو هستند. یکی از چالش‌های اصلی، فقدان یکپارچگی و انعطاف‌پذیری در سیستم‌های نرم‌افزاری است؛ امری که موجب اختلال در فرایندهای ثبت، پردازش و گزارش اطلاعات مالی می‌شود. در بسیاری از موارد، نرم‌افزارها قادر به ارائه گزارش‌های دقیق، جامع و متناسب با نیازهای مدیریتی نیستند و این امر نظارت داخلی را با مشکل مواجه می‌سازد. علاوه بر آن، پیچیدگی کاربری نرم‌افزارها برای کاربران غیرمتخصص، همراه با هزینه‌های بالای خرید، نگهداری و پشتیبانی، مانعی جدی در بهره‌گیری مؤثر از این ابزارها ایجاد کرده است. نبود به‌روزرسانی‌های منظم و پشتیبانی فنی کارآمد نیز بر کاهش کیفیت و کارآمدی این سامانه‌ها اثر منفی می‌گذارد.

از دیگر چالش‌های مهم این حوزه، انحصار نرم‌افزاری در میان صندوق‌های قرض‌الحسنه است. انحصاری شدن یک نرم‌افزار و محدود شدن گزینه‌های جایگزین، موجب کاهش رقابت، افت نوآوری، افزایش هزینه‌ها و کندی روند بهبود کارکرد سامانه‌ها شده است. این امر همچنین وابستگی بلندمدت به یک توسعه‌دهنده خاص را افزایش داده و ریسک توقف پشتیبانی یا اختلال در ادامه عملکرد سامانه را تشدید کرده است.

مسئله محوری دیگر در این حوزه، عدم اتصال نرم‌افزارهای حسابداری صندوق‌ها به سامانه‌های برخط بانکی و مالی کشور است. نبود دسترسی به شبکه پرداخت (شاپرک)، سامانه‌های اعتبارسنجی، احراز هویت برخط و استعلامات مالی، سبب شده است فرایندهای مالی صندوق‌ها با تاخیر، خطا، افزایش ریسک عملیاتی و کاهش شفافیت همراه گردد.

۵) چالش‌های ناظر به درآمدزایی و پوشش هزینه

یکی از چالش‌های بنیادین صندوق‌های قرض‌الحسنه، تعادل میان تأمین هزینه‌های عملیاتی و رعایت اصول شرعی قرض‌الحسنه است. دریافت کارمزد بیش از هزینه واقعی خدمات، از سوی بسیاری از فقها به عنوان شبهه ربا تلقی شده و استفاده از درصدی از سپرده‌ها برای تأمین هزینه‌ها نیز با محدودیت‌های فقهی مواجه است. با این حال، بر اساس برخی فتاوی، دریافت کارمزد به میزان هزینه‌های واقعی ارائه خدمت مجاز دانسته شده است؛ مشروط بر آن‌که این دریافت، زمینه سودآوری و انتفاع مالی فراتر از هزینه‌ها را فراهم نکند (موسویان و کشاورزian، ۱۳۹۹، صص. ۱۰۲-۱۰۴). این چالش فقهی، طراحی الگوهای درآمدی پایدار را با محدودیت روبه‌رو کرده است.

از سوی دیگر، تورم و افزایش هزینه‌های عملیاتی سبب شده است درآمدهای حاصل از کارمزد، توان پوشش هزینه‌ها را نداشته باشند و صندوق‌ها با ناترازی درآمد-هزینه مواجه شوند. محدودیت‌های نظارتی در سرمایه‌گذاری منابع نیز امکان استفاده از ابزارهای درآمدزای غیرکارمزدی را کاهش داده است.

علاوه بر این، ضعف در اعتبارسنجی و وابستگی به معرف موجب افزایش مطالبات معوق شده است. انتقال هزینه نکول به معرف، اگرچه نقش بازدارنده دارد، اما نشان‌دهنده ریسک اعتباری بالا در سازوکار تخصیص وام‌هاست و اصلاح نظام ارزیابی و تضمین بازپرداخت را ضروری می‌سازد.

۶) چالش‌های ناظر به گزارش و اطلاع‌رسانی

یکی از چالش‌های بارز در عملکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه، ضعف در نظام گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی مالی است. این ضعف در سه سطح قابل تحلیل است:

- **بی‌نظمی در گزارش‌دهی:** گزارش‌دهی اغلب به‌صورت مقطعی و بدون ساختار منظم انجام می‌شود که امکان ارزیابی مستمر عملکرد صندوق را تضعیف کرده و موجب افزایش عدم اطمینان و بی‌اعتمادی در میان سپرده‌گذاران می‌گردد.
- **فقدان شفافیت عمومی:** ارائه نکردن گزارش‌های مالی رسمی، با استناد به محرمانگی اطلاعات، موجب می‌شود ذی‌نفعان ناگزیر به اتکا بر اطلاعات غیررسمی شوند؛ امری که زمینه سوءظن و تضعیف سرمایه اجتماعی صندوق را فراهم می‌آورد. شفافیت گزارشگری به معنای دسترسی ذی‌نفعان به اطلاعات اثرگذار بر منافع آنها است (مشایخ و نصیری، ۱۳۹۵، ص. ۱۴۱).
- **محدودیت‌های قانونی و نظارتی:** الزام به اخذ مجوز برای اطلاع‌رسانی و ممنوعیت ایجاد بسترهای رسمی ارتباطی، مانند وب‌سایت، سبب شده است فرایند گزارش‌دهی به روش‌های سنتی، محدود و ناکارآمد باقی بماند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، ابتدا پیشینه مطالعات انجام‌شده در حوزه مسائل صندوق‌های قرض‌الحسنه و صنعت تأمین مالی خرد مرور و سپس مفاهیم و ادبیات نظری مرتبط تبیین شد. بررسی نتایج این مطالعه در مقایسه با پژوهش‌های گذشته نشان می‌دهد که اگرچه برخی چالش‌ها در آثار پیشین به‌صورت جزئی و پراکنده مطرح شده‌اند، اما نوآوری این تحقیق در ارائه چارچوبی جامع و نظام‌مند برای دسته‌بندی و تحلیل چالش‌های داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه است. این چارچوب می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای طراحی راهکارهای اصلاحی و سیاست‌گذاری‌های آینده مورد استفاده قرار گیرد و خلأ موجود در ادبیات موضوع را پوشش دهد.

پژوهش حاضر باهدف شناسایی چالش‌های ناظر به تشکیلات داخلی صندوق‌های قرض‌الحسنه انجام شد و نشان داد که این نهادهای مالی مردم‌نهاد با چالش‌هایی در شش حوزه «تخصیص منابع»، «ساختار و مدیریت»، «تجهیز منابع»، «نرم‌افزار حسابداری»، «درآمدزایی و پوشش هزینه‌ها» و «گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی» مواجه هستند که هر یک عملکرد آنها را به‌گونه‌ای مؤثر تحت تأثیر قرار می‌دهد.

در حوزه تخصیص منابع، یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که چالش‌هایی همچون فقدان نظام اعتبارسنجی مؤثر، ضعف در سازوکارهای ضمانت و وثیقه‌گیری، نبود شفافیت در احراز صلاحیت متقاضیان و انحراف منابع به مصارف غیرمرتبط با مأموریت

قرض الحسنه وجود دارد. همچنین تورم، افزایش تقاضا و ضعف در مدیریت نکول، چرخه بازگشت منابع را مختل کرده است؛ امری که پیش‌تر نیز در آثار موسویان (۱۳۸۳) و ابوالحسنی هستیانی و فرهنگ (۱۳۹۳) به آن اشاره شده بود، اما در این پژوهش با جزئیات بیشتری صورت‌بندی شده است.

در حوزه ساختار و مدیریت، پژوهش حاضر ضمن تأیید یافته‌های مطالعاتی همچون توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷)، ابعاد دقیق‌تری مانند ضعف دانش مالی در ترکیب هیئت‌مدیره، نبود رویکرد توسعه‌محور، فقدان برنامه‌های آموزش و ارتقای مهارت کارکنان و دوگانگی میان ساختار سنتی و الزامات مدیریتی نوین را شناسایی کرده است؛ عواملی که منجر به افت اثربخشی مدیریتی و کاهش اعتبار اجتماعی صندوق‌ها می‌شود.

در حوزه تجهیز منابع، علاوه بر چالش‌هایی که در آثار افقهی و همکاران (۱۴۰۱) و توحیدی‌نیا و فولادگر (۱۳۹۷) ذکر شده بود، این پژوهش به مسائلی همچون بحران نقدینگی ناشی از رفتار سپرده‌گذاران، محدودیت‌های قانونی در دسترسی به درگاه‌های پرداخت، و فشارهای مالیاتی بر سپرده‌ها اشاره کرده است.

در حوزه نرم‌افزار حسابداری، یافته‌ها نشان می‌دهد که وابستگی به نرم‌افزارهای محدود و فاقد استانداردسازی، هزینه‌های بالا، ضعف پشتیبانی و عدم اتصال به سامانه‌های برخط بانکی از چالش‌های جدی است؛ موضوعی که گستره بیشتری نسبت به یافته‌های لیلابی، مجیدپور و الهی (۱۳۹۷) و آشتا و پاتل (۲۰۱۳م) دارد.

در حوزه درآمدزایی و پوشش هزینه‌ها، ناسازگاری میان ضرورت پوشش هزینه‌ها و رعایت اصول شرعی قرض‌الحسنه، ناکافی بودن کارمزد خدمات و رشد مطالبات معوق، از عوامل اصلی ناترازی درآمد-هزینه صندوق‌ها به شمار می‌رود؛ نکته‌ای که در آثار موسویان و کشاورزian (۱۳۹۹) و حسن‌زاده و قویدل (۱۳۸۴) نیز مورد توجه بوده است.

در حوزه گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی، علاوه بر ضعف شفافیت و نبود گزارش‌دهی منظم، این پژوهش به محدودیت ابزارهای اطلاع‌رسانی رسمی و ناتوانی صندوق‌ها در ایجاد ارتباط مؤثر با ذی‌نفعان نیز اشاره کرده است؛ مسئله‌ای که در تحلیل‌های پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته بود.

در پايان مي توان چالش هاي ناظر به تشکيلات داخلي صندوق هاي قرض الحسنه را در قالب مضامين سازمان دهنده و مضامين فراگير در جدول (۴) تجمع و ارائه نمود.

جدول (۴): مضامين سازمان دهنده و مضامين فراگير تحليل مضمون

ردیف	مضمون سازمان دهنده	کد مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگير	کد مضمون فراگير
۱	اختلال و محدوديت در سازوکار معرف و ضمانت	S01	چالش هاي ناظر به تخصيص منابع	F01
۲	آسيب پذيري صندوق در برابر متغيرهاي کلان اقتصادي	S02		
۳	افزايش نکول و ناتواني در بازپرداخت وام	S03		
۴	انحراف منابع قرض الحسنه به سمت فعاليت هاي غير مرتبط يا سودجويانه	S04		
۵	تغير اولويت نيازها و سوءاستفاده از تسهيلات	S07		
۶	فقدان معيارهاي شفاف براي احراز صلاحيت وام گيرندگان	S16		
۷	کاهش بهره وري عملياتي صندوق ها	S19		
۸	محدوديت هاي قانوني و نظارتي مانع از تخصيص منعطف و مؤثر منابع	S21		
۹	نبود زيرساخت فناورانه و هماهنگي سيستمي براي تخصيص کارآمد وام	S28		

ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	کد مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	کد مضمون فراگیر
۱۰	تضعیف اعتبار اجتماعی و فرهنگی صندوق‌های قرض‌الحسنه	S06	چالش‌های ناظر به ساختار و مدیریت	F02
۱۱	ضعف در شایستگی مدیریتی، منابع انسانی تخصصی و آموزش‌پذیری کارکنان	S11		
۱۲	فقدان نگرش توسعه‌گرا، علمی و فرهنگ تحول‌پذیری سازمانی	S17		
۱۳	مشکلات ساختاری و نبود تطابق با الزامات قانونی و ماهیت قرض‌الحسنه	S23		
۱۴	ناکارآمدی در زیرساخت‌های مالی، فناوریانه و شفافیت حسابداری	S27		
۱۵	بحران نقدینگی ناشی از رفتار سپرده‌گذاران و ساختار صندوق	S05	چالش‌های ناظر به تجهیز منابع	F03
۱۶	ضعف در حکمرانی و مدیریت داخلی	S10		
۱۷	فشار رقابتی نهادهای مالی	S14		
۱۸	موانع نهادی و قانونی	S24		
۱۹	ناتوانی فناوریانه و زیرساختی	S26		
۲۰	هزینه‌های بالای نرم‌افزار و خدمات پشتیبانی	S09	چالش‌های ناظر به نرم‌افزار حسابداری	F04
۲۱	ریسک‌های فناوریانه ناشی از ضعف‌های زیرساختی و وابستگی‌های فنی	S13		

ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	کد مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	کد مضمون فراگیر
۲۲	ضعف نرم‌افزارها در پاسخ‌گویی به نیازهای متنوع	S18		
۲۳	کارایی و کیفیت پایین نرم‌افزارها	S29		
۲۴	نبود یکپارچگی عملیاتی	S31		
۲۵	چالش‌های فقهی و شرعی در منابع و هزینه‌ها	S08	چالش‌های ناظر به درآمدزایی و پوشش هزینه	F05
۲۶	محدودیت‌های عملیاتی و بانکی	S20		
۲۷	ناتوانی در تأمین مالی پایدار هزینه‌ها	S25		
۲۸	هزینه مطالبات سوخت شده ناشی از ضعف در اعتبارسنجی	S30		
۲۹	ضعف در نظام گزارش‌دهی	S12	چالش‌های ناظر به گزارش و اطلاع‌رسانی	F06
۳۰	فقدان شفافیت و اطلاع‌رسانی رسمی	S15		
۳۱	محدودیت‌های نظارتی در ارتباط با اطلاع‌رسانی	S22		

ملاحظات حقوقی
- پیروی از اصول حقوقی تمامی اصول اخلاقی در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.   - تعارض منافع بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.   بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله مستخرج از و طرح پژوهشی با عنوان «طرح تحول صندوق‌های قرض‌الحسنه؛ تجربه‌نگاری، آسیب‌شناسی و ارائه راهکارها» که به سفارش مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه‌السلام در سال ۱۴۰۲ تدوین شده است.

کتابنامه

- (۱) ابوالحسنی هستیانی، اصغر؛ و فرهنگ، صفر (۱۳۹۳). صندوق‌های قرض‌الحسنه: چالش‌ها، فرصت‌ها و راهبردها. سومین همایش ملی پولی و بانکی صندوق‌های قرض‌الحسنه. تهران: دانشگاه پیام نور. <https://civilica.com/doc/1259544>
- (۲) اثنی‌عشری، ابوالقاسم؛ فرهنگ، صفر؛ زارع‌شاهی، علی؛ و سجادی سیفی، محمد (۱۳۸۷). ارزیابی عملکرد صنعت بانکداری با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها (DEA) (مورد مطالعه: شعب صندوق قرض‌الحسنه ولی عصر (عج) بابل). *مطالعات و سیاست‌های اقتصادی*، (۱۴)، ۹۲-۶۹. https://economic.mofidu.ac.ir/article_47797.html
- (۳) احمدیان، مریم (۱۳۹۵). *الگوی تأمین مالی بنگاه‌های کوچک و متوسط*: ۷. تأمین مالی خرد؛ تجربه جهانی و وضعیت ایران. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1002717>
- (۴) ادراکی، آسیه؛ عمادی، سید جواد؛ و جعفری، مهدی (۱۴۰۲). تأثیر تسهیلات قرض‌الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی، *مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۱۵ (۱)، ۱۲۳-۱۴۸. DOI: [10.30497/ies.2023.243543.2121](https://doi.org/10.30497/ies.2023.243543.2121)
- (۵) اسلام‌پور کریمی، حسین (۱۳۸۳). صندوق‌های قرض‌الحسنه: آسیب‌شناسی، ساختار مناسب و راهکارهای اصلاحی (بخش دوم). *بانک و اقتصاد*، ۴۹ (۴)، ۶۶-۶۹. <http://noo.rs/AMrrL>
- (۶) افقهی، سید محمد؛ قوام، محمدحسین؛ و شهیدی‌نسب، مصطفی. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی و ارائه الگوی زنجیره عرضه تأمین مالی خرد غیربانکی در کشور. *اقتصاد اسلامی*، ۲۲ (۸۸)، ۱۶۳-۱۲۱. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_703154.html
- (۷) اهری مصطفوی، محمدحسن (۱۳۹۹). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم* (جلد نهم). ایران، تهران: مرکز نشر کتاب.
- (۸) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳). دستورالعمل تأسیس، فعالیت، نظارت و انحلال صندوق‌های قرض‌الحسنه. <https://cbi.ir/showitem/32224.aspx>
- (۹) توحیدی‌نیا، ابوالقاسم؛ و فولادگر، وحید (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی سپرده‌های قرض‌الحسنه در نظام بانکداری بدون ربای ایران. *اقتصاد اسلامی*، ۱۸ (۷۰)، ۱۵۵-۱۸۵. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_32159.html
- (۱۰) حبیب‌اللهی، محمدهادی؛ جعفری‌فرد، سید رضا؛ نصیرلو، حسن؛ و خرمی، مصطفی (۱۴۰۳). *قرض‌الحسنه در آیین اسناد*. ایران، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

- (۱۱) حسن‌زاده، علی؛ و قوبدل، صالح (۱۳۸۴). چالش‌های تأمین مالی خرد روستایی در ایران: مقایسه تطبیقی صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی و گرامین بانک بنگلادش. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، (۴۹)، ۴۹-۲۸. <https://lib.ut.ac.ir/site/catalogue/1097021>
- (۱۲) حسن‌زاده، علی؛ و کاظمی، مهین‌دخت (۱۳۸۳). صندوق‌های قرض‌الحسنه: ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار کشور. *اقتصاد اسلامی*، ۴ (۱۶)، ۷۶-۵۷.
- (۱۳) خانی، هادی (۱۴۰۲). شناسایی ۶۰۹۸ صندوق قرض‌الحسنه با گردش مالی بالا/ فقط ۹۴۰ صندوق مجوز دارند. <https://www.irna.ir/news/85368214>
- (۱۴) ذوعلم، علی (۱۳۸۴). تأملی در مفهوم «چالش»: واژه «چالش» در ادبیات اجتماعی- فرهنگی ایران. *زمانه*، ۴ (۳۶)، ۳۴-۳۷.
- (۱۵) راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. لبنان، بیروت: دارالشامیه.
- (۱۶) سازمان اقتصاد اسلامی ایران (۱۳۶۵). *قرض‌الحسنه*. شماره ۸. <https://seei.ir/default.aspx?tabid=128>
- (۱۷) شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۷۷). *شرح لمعه* (جلد چهارم). ایران، تهران: دارالعلم.
- (۱۸) فرزین، محمدرضا (۱۴۰۳). گفتگوی ویژه خبری شبکه خبر. <https://telewebion.com/episode/0xff5aebd>
- (۱۹) کمیجانی، اکبر؛ و عسگری، علی (۱۳۷۰). تشکیلات و عملکرد صندوق‌های قرض‌الحسنه پول و جایگاه آنها در سیستم پولی و بانکی ایران. *تحقیقات اقتصادی*، ۳۱ (۴۴)، ۳۵-۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.00398969.1370.31.44.1.0>
- (۲۰) لیلایی، مهرداد؛ مجیدپور، مهدی؛ و الهی، شعبان (۱۳۹۷). تبیین نقش سیستم یکپارچه پولی بانکی بر شفافیت مبادلات صندوق‌های قرض‌الحسنه. *چشم‌انداز مدیریت مالی*، ۱ (۲۳)، ۱۵۳-۱۷۶. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454637.1397.8.23.7.3>
- (۲۱) مشایخ، شهناز؛ و نصیری، سپیده سادات (۱۳۹۵). بررسی تاثیر شفافیت گزارشگری مالی بر مربوط بودن ارزش سود حسابداری. *پژوهش‌های تجری حسابداری*، ۶ (۱)، ۱۲۷-۱۵۴. <https://doi.org/10.22051/jera.2016.2164>
- (۲۲) موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۴). *تحریر الوسیله*. ایران، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- (۲۳) موسویان، سید عباس. (۱۳۸۲). *طرحی برای اصلاح صندوق‌های قرض‌الحسنه*. نگاه حوزه، (۱۰۴) <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/3814/3946/24583>

- (۲۴) موسویان، سید عباس (۱۳۸۳). طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه. *اقتصاد اسلامی*، ۴(۱۶)، ۵۷-۳۵. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_16585.html
- (۲۵) موسویان، سید عباس؛ و کشاورزیان، اکبر (۱۳۹۹). مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران. *اقتصاد اسلامی*، ۲۰(۷۸)، ۹۵-۱۲۵. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_44911.html
- (۲۶) هادوی‌نیا، علی‌اصغر؛ و عرب‌بافرانی، بهنام (۱۳۹۵). بررسی مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض‌الحسنه. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۵(۱۶)، ۷-۳۶.
- (۲۷) هادوی‌نیا، علی‌اصغر (۱۴۰۱). *قرض‌الحسنه و آثار اقتصادی آن*. ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Reference

- 1) Abū'l-Hasanī Hastiyānī, A., & Farhang, Ş. (1393 SH/2014). *Şandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah: Chālesh-hā, Farşat-hā va Rāhbordhā* [Qard al-Hasanah Funds: Challenges, Opportunities, and Strategies]. *3rd National Monetary and Banking Conference on Qard al-Hasanah Funds*. Tehran: Dānishgāh-e Payām-e Nūr. <https://civilica.com/doc/1259544> [in Persian].
- 2) Adnan, N. I. M., Ghani, N. A. R. N. A., Ahyani, H., Syamsudin, S., Soleh, I., Slamet, M., Mutmainah, N., Lousada, S. A. N., & Sofiani, T. (2024). Leveraging Qardhul Hasan Practices from Zakat Funds for Sustainable Development: a Maqasid Sharia Perspective and Its Contribution to SDGs in Malaysia. *Lifestyle and SDGs Review*, 5(2). <https://doi.org/10.47172/2965-730x.sdgsreview.v5.n02.pe04016>
- 3) Ashta, A., & Patel, J. (2013). Software as a service: An opportunity for disruptive innovation in the microfinance software market? *Innovation Economics*, 11(1), 55-79. <https://doi.org/10.3917/JIE.011.0055>
- 4) Aṭnā'-Asharī, A., Farhang, Ş., Zāre'-Shāhī, 'A., & Sajjadī Seyfī, M. (1387 SH/2008). *Arzyābī-ye 'Amalkard-e Sho'ab-e Şandūq-e Qarẓ al-Ḥasanah-ye Valī 'Aşr ('A) Bābol az Ravesh-e DEA* [Performance Evaluation Using DEA]. *Moṭāle'āt va Sīāsāt-hā-ye Eghtesādī*, 14, 69-92. https://economic.mofidu.ac.ir/article_47797.html [in Persian].
- 5) Aḥmadyān, M. (1395 SH/2016). *Al-gū-ye Ta'mīn-e Mālī-ye Bangāh-hā-ye Kūchak va Motevasseṭ 7* [Microfinance Model for SMEs]. Tehran: Majles Research Center. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1002717> [in Persian].
- 6) Afqahī, S.-M., Qavām, M.-H., & Shahīdī-Nasab, M. (1401 SH/2022). *Āsīb-shenāsī-ye Zanjīreh-ye Arzeh-ye Ta'mīn-e Mālī-ye Khord-e Gheyre-Bānkī* [Microfinance Supply Chain Pathology]. *Eghtesād-e Islāmī*, 22(88), 121-163. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_703154.html [in Persian].
- 7) Ahrī Moştafavī, M.-H. (1399 SH/2020). *al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur'ān al-Karīm*, Vol. 9. Tehran: Markaz-e Nashr-e Ketāb. [in Persian].

- 8) Bank Markazī-ye Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Īrān. (1403 SH/2024). *Dastūr-al-ʿAmal-e Taʿsīs, Faʿālīyat, Neẓārat va Enḥelāl-e Ṣandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah*. <https://cbi.ir/showitem/32224.aspx> [in Persian].
- 9) Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- 10) Edrākī, Ā., Emādī, S.-J., & Jaʿfarī, M. (1402 SH/2023). *Taʿsīr-e Tashlīlāt-e Qarẓ al-Ḥasanah bar Motaghayyerrhā-ye Kalān-e Egḥtesādī* [Macroeconomic Effects of Qard al-Hasan Loans]. *Motāleʿāt-e Egḥtesād-e Islāmī*, 15(1), 123–148. DOI: [10.30497/ies.2023.243543.2121](https://doi.org/10.30497/ies.2023.243543.2121) [in Persian].
- 11) Eslām-pūr Karīmī, H. (1383 SH/2004). *Ṣandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah: Āsīb-shenāsī va Rāh-kārhā-ye Eslāhī* [Pathology and Reform Strategies]. *Bānk va Egḥtesād*, 49, 66–69. <http://noo.rs/AMrRL> [in Persian].
- 12) Farzīn, M.-R. (1403 SH/2024). *Goftogū-ye Vījeh-ye Khabari*, IRIB News Channel. <https://telewebion.com/episode/0xff5aebd> [in Persian].
- 13) Ḥabīb-Allāhī, M.-H., Jaʿfarī-Fard, S.-R., Naṣīrlū, H., & Khorramī, M. (1403 SH/2024). *Qarẓ al-Ḥasanah dar Āyeneh-ye Asnād* [Qard-al-Hasan in Documentary Records]. Tehran: Dānishgāh-e Imām Ṣādeq (a). [in Persian].
- 14) Hādavī-Niyā, ʿA.-A., & ʿArab-Bāfarānī, B. (1395 SH/2016). *Barrasī-ye Āsār-e Ejtemāʿī va Egḥtesādī-ye Orāq-e Qarẓ al-Ḥasanah*. *Egḥtesād va Bānkedārī-ye Islāmī*, 5(16), 7–36. [in Persian].
- 15) Hādavī-Niyā, ʿA.-A. (1401 SH/2022). *Qarẓ al-Ḥasanah va Āsār-e Egḥtesādī-ye Ān* [Economic Impacts of Qard al-Hasan]. Tehran: Pazhouheshgāh-e Farhang va Andīsheh-ye Islāmī. [in Persian].
- 16) Ḥasan-zādeh, ʿA., & Qavīdel, S. (1384 SH/2005). *Chālesh-hā-ye Taʾmīn-e Mālī-ye Khord-e Rūstāʿī* [Rural Microfinance Challenges]. *Egḥtesād-e Keshāvarzī va Towseʿeh*, 49, 28–49. [in Persian].
- 17) Ḥasan-zādeh, ʿA., & Kāzemī, M. (1383 SH/2004). *Arzyābī-ye Kār-kard-e Ṣandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah* [Performance Evaluation]. *Egḥtesād-e Islāmī*, 4(16), 57–76. [in Persian].
- 18) Hudon, M., & Sandberg, J. (2013). The Ethical Crisis in Microfinance: Issues, Findings, and Implications. *Business Ethics Quarterly*, 23(4), 561–589. doi:[10.5840/beq201323440](https://doi.org/10.5840/beq201323440)
- 19) Ibrahim, A. A., & Alenezi, A. (2024). Leveraging Qardh al-Hasan within Islamic Finance: A Conceptual Framework for Advancing Sustainable Development among Early-stage Enterprises. *Tazkia Islamic Finance and Business Review*, 18(1). <https://doi.org/10.30993/tifbr.v18i1.368>
- 20) Iqbal, Z., & Shafiq, B. (2015). Islamic finance and the role of Qard-al-Hassan (benevolent loans) in enhancing inclusion: A case study of Akhuwat. *ACRN Oxford Journal of Finance and Risk Perspectives, Special Issue of Social and Sustainable Finance*, 4(4), 23–40. <https://www.acrn-journals.eu/resources/jfrp0404b.pdf>
- 21) Kamījānī, A., & ʿAsgarī, ʿA. (1370 SH/1991). *Tashkīlāt va ʿAmalkard-e Ṣandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah.... Taḥqīqāt-e Egḥtesādī*, 31(44), 1–35. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.00398969.1370.31.44.1.0> [in Persian].

- 22) Khānī, H. (1402 SH/2023). *Shenāsā'ī-ye 6098 Šandūq-e Qarẓ al-Ḥasanah*.... IRNA. <https://www.irna.ir/news/85368214> [in Persian].
- 23) Klein, J., & Ogden, T. (2024). Lessons for global microfinance from. the United States? *Oxford Review of Economic Policy*, 40(1), 18–29. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grad057>
- 24) Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). Focus group interviewing. In K. E. Newcomer, H. P. Hatry, & J. S. Wholey (Eds.) , *Handbook of practical program evaluation* (4th ed., pp. 506–534). Jossey-Bass. <https://doi.org/10.1002/9781119171386.ch20>
- 25) Sāzmān-e Eghtesād-e Eslāmī-ye Īrān. (1365 SH/1986). *Qarẓ al-Ḥasanah*, No. 8. <https://seei.ir/default.aspx?tabid=128> [in Persian].
- 26) Shahīd Thānī, Zayn al-Dīn b. 'Alī. (1377 SH/1998). *Sharḥ-e Lum'ah*, Vol. 4. Tehran: Dār al- 'Ilm. [in Persian].
- 27) Līlākī, M., Majīdpūr, M., & Elāhī, Sh. (1397 SH/2018). *Naqsh-e Sīstem-e Yekpārche-ye Pūlī-Bānkī dar Shafāfiyat-e Mo'āmalāt-e Šandūq-hā. Chashmandāz-e Modīryat-e Mālī*, 8(23), 153–176. [in Persian].
- 28) Mashāyekh, Sh., & Našīrī, S.-S. (1395 SH/2016). *Ta'sīr-e Shafāfiyat-e Gozareshgarī-ye Mālī bar Marbūṭ-būdān-e Arzesh-e Sūd. Pazhouheshhā-ye Tajribī-ye Hesābdārī*, 6(1), 127–154. <https://doi.org/10.22051/jera.2016.2164> [in Persian].
- 29) Mūsavī Khomeinī, R. (1394 SH/2015). *Tahrīr al-Wasīlah*. Tehran: Mo'asseseh-ye Tanzīm va Nashr-e Āthār-e Emām Khomeinī. [in Persian].
- 30) Mūsaviān, S.-'A. (1382 SH/2003). *Ṭarḥī barā-ye Ešlāḥ-e Šandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah. Pāygāh-e Ḥawzah*, No. 104. <https://hawzah.net> [in Persian].
- 31) Mūsaviān, S.-'A. (1383 SH/2004). *Ṭarḥī barā-ye Sāmāndahī-ye Šandūq-hā-ye Qarẓ al-Ḥasanah. Eghtesād-e Islāmī*, 4(16), 35–57. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_16585.html [in Persian].
- 32) Mūsaviān, S.-'A., & Keshāvarzīān, A. (1399 SH/2020). *Mabānī-ye Feqhī-ye Karmozd-e Qarẓ al-Ḥasanah. Eghtesād-e Islāmī*, 20(78), 95–125. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_44911.html [in Persian].
- 33) Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. b. Muḥammad. (1412 AH/1992). *Mufradāt Alfāz al-Qur'ān*. Beirut: Dār al-Shāmiyya. [in Arabic].
- 34) Thaidi, H. 'A. A., El-Alami, D., Rahman, M. F. A., & Jailani, M. R. (2024). Zakat-Based Microfinancing: Insights from The Melaka Islamic Religious Council (MAIM). *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan Fatwa*, 29(3), 659. <https://doi.org/10.33102/jfatwa.vol30no1.659>
- 35) Toḥīdī-Niyā, A., & Folādgār, V. (1397 SH/2018). *Āsīb-shenāsī-ye Sepordehā-ye Qarẓ al-Ḥasanah dar Neẓām-e Bānkedārī-ye Bedūn Rabā. Eghtesād-e Islāmī*, 18(70), 155–185. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_32159.html [in Persian].
- 36) Zū-'Alam, 'A. (1384 SH/2005). *Ta'ammolī dar Maḥmūm-e "Chālesh"*. *Zamāneh*, 4(36), 34–37. [in Persian].